

JOEEP

e-ISSN: 2651-5318

Journal Homepage: <http://dergipark.org.tr/joeeep>

Araştırma Makalesi • Research Article

İktisat, Nüfus ve Askerlik Açısından Bolvadin'in 1831 ve 1838 Yılları Nüfus Defterleri Sayımı*The Census Records of Bolvadin for the Years 1831 and 1838 in Terms of Economy, Population, and Military*Adnan Doğruyol ^a^a Dr., Sakarya University, Sakarya, Türkiye
ORCID: 0000-0003-3017-6480

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Mayıs 2024

Düzeltilme tarihi: 3 Haziran 2024

Kabul tarihi: 11 Haziran 2024

Anahtar Kelimeler:

Bolvadin

1831 Nüfus Sayımı

1838 Nüfus Sayımı

Askerlik

İktisat

ARTICLE INFO

Article history:

Received: May 03, 2024

Received in revised form: June 3, 2024

Accepted: June 11, 2024

Keywords:

Bolvadin

1831 Census

1838 Census

Military Service

Economy

ÖZ

Nüfusun üretimdeki rolünün demografik analizi, dönemin ekonomik yapısının daha derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlar. Bundan dolayı pek çok ülkede nüfus sayımları yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde modern olarak kabul edilen ilk nüfus sayımı 1831 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu sayımın sonucunda oluşturulan nüfus defterleri, araştırmacılar açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu defterler, dönemin demografik, ekonomik ve sosyolojik yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. XIX. yüzyılın ilk yarısında hazırlanan dönemin nüfus defterlerine kişilerin fiziksel özellikleri, bölgenin mal, mülk, hayvan, arazi, meslek ve gelir durumu ile birlikte nüfusun demografik yapısı ile çalıştıkları alanları hane ölçeğinde kaydedilmiştir. 1831/1838 yıllarında yapılan Bolvadin nüfus sayımları çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Makalenin amacı Osmanlı genel nüfus sayımı ile Bolvadin nüfus sayımı arasında regresyon yöntemiyle ilişki kurmaktır.

ABSTRACT

The demographic analysis of the population's role in production enables a deeper understanding of the period's economic structure. Therefore, population censuses have been conducted in many countries. The first census considered modern in the Ottoman Empire was conducted in 1831. The population registers created as a result of this census are of great importance to researchers. These registers provide significant information about the demographic, economic, and sociological structure of the period. Population registers of the first half of the 19th century recorded individuals' physical characteristics, along with the region's goods, property, animals, land, occupation, income status, and the demographic structure of the population, at the household level. The population censuses conducted in Bolvadin in 1831/1838 are the main subject of our study. The aim of our article is to establish a relationship between the Ottoman general population census and the Bolvadin population census using regression analysis.

1. GİRİŞ

İktisat bilimi, insanlık tarihi boyunca merak uyandıran, sürekli değişim ve gelişim içinde olan bir alan olarak kendini göstermiştir. Tarihin en eski zamanlarından bu

yana, iktisat, toplumların ve medeniyetlerin şekillenmesinde merkezi bir role sahip olmuştur. Bu bilimin temelini oluşturan konulardan birisi, nüfusun iktisadi faaliyetler üzerindeki etkisi ve bu etkileşimin tarihsel sürecidir. Çalışmanın giriş bölümünde, iktisat

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: adogruiol@sakarya.edu.tr

Atf/Cite as: Doğruyol, A. (2024). İktisat, Nüfus ve Askerlik Açısından Bolvadin'in 1831 ve 1838 Yılları Nüfus Defterleri Sayımı. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(1), 197-219.

This article is published under the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0) licence. Anyone may reproduce, distribute, translate and create derivative works of this article (for both commercial and non-commercial purposes), subject to full attribution to the original publication and authors.

biliminin nüfus teorilerine ve bu teorilerin tarihsel evrimine odaklanılacaktır. Malthus'un yanı sıra, daha modern düşünürlerin nüfus ve emeğin iktisat üzerindeki etkilerine dair görüşlerine de çalışmada yer verilecektir.

İktisat ve nüfus ilişkisinin tarihsel kökenleri, insanlık tarihinin en eski dönemlerine dayanır. Antik çağlarda, nüfusun artması ve toplumların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte, tarım ve ticaret gibi iktisadi faaliyetler önem kazanmıştır. Bu dönemlerde, nüfus artışı, genellikle iktisadi refah ve genişleme ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin, Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları gibi erken dönem medeniyetler, sulama ve tarım tekniklerindeki yenilikler sayesinde nüfuslarını besleyebilmiş ve iktisadi olarak gelişebilmişlerdir.

Orta Çağ'da Avrupa'da feodal sistemle birlikte, nüfus yapısı ve iktisadi faaliyetler arasında farklı bir ilişki kurulmuştur. Feodal sistemde, nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler, toprak sahiplerine bağlı olarak çalışmış ve bu durum, iktisadi yapı üzerinde belirleyici olmuştur. Bu dönemde, nüfus artışı, sıklıkla toprakların parçalanması ve verimliliğin düşmesi ile sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde XV ve XVI. yüzyıla ait nüfus verileri özellikle Osmanlı yönetiminin fethedilen topraklarda dönem dönem yaptırdığı tahrirlere (sayım ve yazımlara) dayanır. Osmanlılar çok geniş bölgelere yayılmış imparatorluklarını güçlü bir merkezi idare ile kontrol altında tutmak zorundaydılar; bunun için özgün sayım ve yazım yöntemlerini geliştirmişlerdir. Bunlar; "Defter-i Hakani", "Mücmel Defter-i Hakani" ve "Mufassal Defter-i Hakani" olarak sayılabilir.

Nüfus defterleri Osmanlı sayım geleneğinin devamı niteliğindeki envanterlerdir. Bu envanterlerin hazırlanmasının nedeni, devletin askeri ve mali kaynaklara ulaşma iradesidir. Sözü edilen nüfus defterlerinde, Osmanlı Devleti'nde 1831/1838 yıllarında yaşayan hanelere ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde modern anlamda yapılan, nüfus sayımları yerleşim yerlerinin iktisadi yapısı hakkında genel fikir edinilmesinin başlıca nedenidir. Osmanlı Devleti, askerliği ve mali sistemi kontrol altına almak amacıyla nüfus sayımları, yeni iktisadi kaynaklara ulaşmak için de temettüat sayımları yapmıştır. Bu çalışmanın konusu 1831 (H. 1246) ve 1838 (H. 1254) yıllarında yapılan nüfus sayımlarıdır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde nüfus teorileri ayrıntılı olarak ele alınacak, ikinci bölümde Avrupa ve Osmanlı'daki nüfus yapısı irdelenecek ve üçüncü bölümde ise Bolvadin'in tarihi, demografik ve coğrafi incelenecektir. Arşiv kaynağı olarak da Başbakanlık Osmanlı arşivinden elde edilen BOA. NFS.d. 1675 ve BOA. NFS.d. 1676 Nüfus Defterleri kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci argümanı, Demografik Geçiş Teorisi'ni test etmektir. Bu teori, nüfusun yaşlanma sürecinin anlaşılmasına yardımcı olmakta, nüfusun genç ve yaşlı oranını değiştiren iki önemli demografik süreç olan doğum ve ölüm hakkında bilgi vermektedir. Demografik Geçiş Teorisi çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti tarih boyunca bir nüfus azlığı yaşamıştır. XVI. yüzyıldaki belirgin ve diğer dönemlerdeki düşük nüfus artışı bu yapıyı değiştirecek nitelikte değildir. XVII. yüzyıl nüfus statikliğinin (durgunluğunun) görülmeye başladığı yüzyıldır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru nüfus artmaya başlamıştır.

İkinci argümanı ise Osmanlı Devleti'nin sanayi devrimini atlama sürecinin en önemli nedeninin nüfusun ve nüfus yoğunluğunun az olmasından kaynaklandığıdır. Nitekim sanayi devriminin ortaya çıktığı İngiltere'de diğer ülkelerin aksine devrim öncesi kayda değer bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bir ön şart olarak nüfusun artmasının sanayi devrimini oluşturacak üretim yapılarının belirlenmesinde gerekli olduğu gözükmektedir. Osmanlı Devleti'nin sanayi devrimi öncesi koşulları en azından nüfus bağlamında taşımadığı anlaşılmaktadır. Nüfusun ve yoğunluğunun görece (izafi) olarak az olmasına rağmen çalışma yaşına gelen emeğin asker olarak kullanılması bu süreci yavaşlatmıştır. Araştırmacılara göre diğer nedenler ise dini, siyasi ve sosyolojik etkenlerdir. XVII ve XVIII yüzyıllarda yaşanan mali bunalım ekonomik güçsüzlükten çok merkezi devletin yetersizliğinden kaynaklanmıştır (Pamuk, 2014: 111).

Çalışma, 1831 ve 1838 Bolvadin nüfus sayımları incelenerek ifade edilen argümanları test etmektedir. Nüfus defterleri ile ilgili yapılan araştırmanın özgünlüğü nüfus üzerine ifade edilen tezlerin istatistikî yöntemlerle sınanmasından ve regresyon yönteminin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kullanılan yöntemler itibari ile diğer araştırmalardan ayrılmaktadır.

2. İktisat Biliminde Nüfus Teorileri

Nüfus, iktisadi sistemlerin en temel unsurlarından birisidir. Nüfusun büyüklüğü, yapısı, dağılımı, niteliği ve değişimi, ekonomik büyüme, gelir dağılımı, teknolojik gelişme, çevre kirliliği, göç, sürdürülebilirlik gibi pek çok faktörü etkiler ve etkilenir. Bu nedenle, iktisat bilimi, tarih boyunca nüfusun ekonomik sistemlerle olan ilişkisini incelemiş ve çeşitli teoriler geliştirmiştir. İlgili teoriler, iktisadi düşüncenin farklı evrelerinde farklı perspektifler sunmuş ve nüfus dinamiklerinin ekonomik kurumlar üzerindeki etkilerinin anlaşılmasını sağlamıştır. Çalışmanın bu kısmında, iktisatta nüfus teorilerinin tarihsel gelişimi, temel varsayımları ve söz konusu teorilere yapılan eleştiriler özetlenecektir. Demografi ilkesi nüfusta teorik bir model olarak "Doğum

Sayısı=Doğum Oranı(s) x Riskli Nüfus” şeklinde ifade edilebilir” (Gündüz vd., 2005: 26). Bu amaçla, öncelikle Malthus Teorisi, ardından Optimum Nüfus Teorisi, daha sonra Endojen Büyüme Teorisi ve son olarak Demografik Geçiş Teorisi ele alınacaktır.

2.1. Malthus Teorisi

İktisatta nüfus teorilerinin en eski ve en tanınmış örneklerinden birisi Thomas Robert Malthus’a aittir. Malthus, 1798 yılında yayınladığı "Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde, nüfusun geometrik, gıda üretiminin ise aritmetik arttığını, bu nedenle nüfusun gıda arzını aşacağını, açlık, sefalet, savaş ve salgın gibi doğal frenlerin devreye gireceğini ileri sürmüştür. Nüfus artışını önlemek için etik olmasa da insanların geç evlenmesini ve doğumları sınırlandırmaları gerektiğini savunmuştur.

Söz konusu nüfus teorisi, nüfusun iktisadi büyüme üzerindeki etkisini ilk kez sistematik bir şekilde analiz etmiş ve nüfus sorununu gündeme getirmiştir. Malthus, klasik iktisatçılarla birlikte, iktisadi büyümenin sınırlarını ve kaynak kıtlığını vurgulamıştır. Düşünür, nüfus artışının gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisini de ortaya koymuştur. Nüfus artışının, emek arzını artırarak ücretleri düşüreceğini ve işsizliği artıracığını, buna karşılık, toprak rantını ve toprak sahiplerinin gelirini yükselteceğini iddia etmiştir (Valenze, 2023: 175-180; Burger, 2021: 5752-4760; Winch, 2013: 55-60).

Malthus’un Nüfus Teorisi, pek çok eleştiriye de maruz kalmış, varsayımları, gerçeklikten uzak ve tutarsız bulunmuştur. Nüfusun geometrik, gıda üretiminin ise aritmetik arttığını kabul etmiş ancak bunların nedenlerini açıklamamıştır. Nüfus artışının tek nedeninin çoğalma güdüsü olduğunu varsaymış ancak insanların nüfus planlaması yapabileceklerini veya doğum kontrol yöntemleri kullanabileceklerini göz ardı etmiştir. Gıda üretiminin aritmetik arttığını varsaymış ancak teknolojik gelişmenin, verimliliğin, ticaretin, sermaye birikiminin, üretim faktörlerinin değişkenliğinin veya işleme yöntemlerindeki gelişmelerle toprakların verimindeki artışın gıda üretimini artırabileceğini dikkate almamıştır. Düşünür, nüfus artışının doğal frenlerini saymış, bunların etkinliğini veya sürekliliğini kanıtlamamıştır. Nüfus artışının gelir dağılımı üzerindeki etkisini belirtmiş, gelir dağılımının nüfus artışı üzerindeki etkisini ise ihmal etmiştir (Kazgan, 1992: 70).

Teori, tarihsel olarak da çürütülmüştür. Teorinin öngördüğü gibi nüfus artışı gıda arzını aşmamış, aksine gıda üretimi nüfus artışını karşılamıştır. Nüfus artışı açlık, sefalet, savaş, salgın gibi doğal frenlere yol açmamış, tam tersine iktisadi büyüme, refah, barış ve sağlık gibi olumlu sonuçlara katkıda bulunmuştur. Malthus’un savunduğu gibi, nüfus artışı gelir dağılımını bozmamış, gelir dağılımı nüfus artışını

etkilemiştir (Macrae, 2023).

2.2. Optimum Nüfus Teorisi

Optimum Nüfus Teorisi, Malthus Teorisi'ne bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Bu teoriye göre, her ülkenin belirli bir nüfus düzeyi vardır. Kişi başına milli gelirin veya refahın maksimum olduğu nüfus düzeyidir. Nüfusun altında veya üstünde olan nüfus, iktisadi verimsizliğe ve refah kaybına yol açar. Optimum nüfus; ülkenin kaynakları, teknolojisi, sermayesi ve tüketim tercihleri gibi faktörlere bağlı olarak değişebilir. Malthus Teorisi'nin aksine, nüfus artışının iktisadi büyüme ve refah üzerinde olumlu etkileri olabileceğini göstermiştir. Nüfusun iktisadi sistemlerle olan ilişkisini daha dinamik ve esnek bir şekilde ele almış, nüfus politikalarının önemini ve gerekliliğini vurgulamıştır (Robbins, 1927: 25).

Optimum Nüfus Teorisi, nüfusun nasıl belirleneceği, ölçüleceği, ulaşılabileceği veya korunacağı konusunda net bir yöntem sunmamıştır. İdeal nüfusun belirlenmesi, pek çok değişkenin ve parametrenin hesaba katılmasını gerektirir. Nüfusun ölçülmesi, kişi başına milli gelir veya refah gibi kavramların ölçülebilirliği ve karşılaştırılabilirliği sorunlarını ortaya çıkarır. İdeal nüfusa ulaşılması, nüfus politikalarının etkinliği ve uygulanabilirliği sorunlarını gündeme getirir. Bu nüfusun korunması, nüfusun ve iktisadi sistemlerin dinamikliği ve değişkenliği sorunlarını beraberinde taşır. Teori; nüfusun tek bir düzeyde sabit olduğunu varsaymıştır ancak, nüfus, zaman ve mekân içinde değişebilir; nüfus, ülkenin kaynakları, teknolojisi, sermayesi, tüketim tercihleri gibi faktörlere bağlı olarak zaman içinde artabilir veya azalabilir. Nüfus, ülkenin bölgeleri, sektörleri ve grupları arasında da farklılık gösterebilir. Optimum nüfus, uluslararası ilişkiler, küresel iktisat, küresel çevre gibi faktörlere de duyarlıdır (Zimmerman, 1989: 2-10).

Teori, nüfusun tek bir kriterle belirlenebileceğini varsaymıştır. Oysa, bu teori, farklı kriterlere göre farklı değerler alabilmektedir. Kişi başına milli gelirin maksimum olduğu nüfus düzeyi olabileceği gibi, kişi başına tüketimin, tasarrufun, yatırımın, ihracatın, ithalatın, verginin, harcamanın, borcun, faizin, enflasyonun, istihdamın, üretimin, verimliliğin, rekabetin, inovasyonun, refahın, mutluluğun, eşitliğin, adaletin, özgürlüğün, güvenliğin, sağlığın, eğitimin, kültürün, demokrasinin, barışın, çevrenin ve sürdürülebilirliğin maksimum olduğu nüfus düzeyi de olabilir. Bu kriterler arasında uyum, çatışma veya ikilem olabilir.

Optimum nüfusun ne olduğunu kesin olarak belirlemek son derece zordur. Bu, çeşitli faktörlere bağlıdır ve farklı ülkeler ve bölgeler için farklı olabilir. İktisadi koşullar, çevresel faktörler, sosyal yapılar ve teknolojik gelişmeler bu ölçümü etkiler. Her bir faktör, bir ülkenin nüfus kapasitesini artırabilir veya

azaltabilir ve bu faktörler zaman içinde değişkenlik gösterir. Örneğin, bir ülkedeki teknolojik ilerleme, daha fazla insanı destekleyebilir ancak çevresel sınırlamalar veya iktisadi değişiklikler bu kapasiteyi azaltabilmektedir, sadece niceliksel bir değerden daha fazlasını ifade eder; kalitatif unsurlar da önemlidir. Nüfusun eğitim düzeyi, sağlık hizmetlerine erişimi, yaşam kalitesi ve sosyal adalet gibi faktörler, nüfusun belirlenmesinde kritik rol oynamaktadır. Bu faktörlerin her birinin nasıl ölçüleceği ve dikkate alınacağı konusunda geniş bir görüş ayrılığı vardır (Dasgupta, 2005: 7-10).

Teoriye yöneltilen bir diğer eleştiri, teknolojik değişim ve yeniliğin etkisidir. Teknoloji, bir toplumun destekleyebileceği nüfus miktarını büyük ölçüde etkileyebilir. Tarım ve sanayideki verimlilik artışları, daha fazla insanın daha az kaynakla beslenmesini ve desteklenmesini sağlar. Bu, geçmişte optimum olarak kabul edilen nüfus sınırlarını sürekli olarak genişletir. Ancak teknolojinin hızlı gelişimi, bu nüfus teorilerinin sürekli olarak güncellenmesini gerektirir. Teknolojik değişimlerin yanı sıra, bu değişimlerin çevresel ve sosyal etkileri de dikkate alınmalıdır. Örneğin, verimlilik artışları çevresel tahribata yol açabilir veya işsizliği artırabilir. Bu da nüfusun ideal düzeyinin sadece sayısal bir değerden çok daha karmaşık bir kavram olduğunu gösterir. Teknolojinin sürekli değişimi ve bu değişimin getirdiği yeni zorluklar, teorinin uygulanabilirliğini sorgular (Greaves, 2022: 444-467).

Son olarak, Teori, sosyo-kültürel ve etik faktörleri yeterince dikkate almamakla eleştirilir. Nüfus politikaları, genellikle insan hakları, özgürlük ve bireysel tercihlerle çatışabilir. Örneğin, bir devletin nüfus kontrolü veya teşvik etme politikaları, bireylerin üreme haklarına müdahale edebilir. İdeal nüfusun belirlenmesi sürecinde bazı grupların ihtiyaçları ve hakları göz ardı edilebilir. Bu, sosyal adaletsizliğe ve bazı toplulukların marjinalleşmesine yol açabilir.

Nüfus politikalarının uygulanması sırasında, etnik, kültürel ve cinsiyet çeşitliliği gibi faktörlerin dikkate alınması gerekir (Pitchford, 1987: 20-22). Nüfus politikaları çoğu zaman iktisadi ve politik güç dengelerini yansıtır. Belirli grupların çıkarları lehine olan politikalar, diğer grupların zararına olabilir. Bu, nüfus politikalarının uygulanmasında dikkate alınması gereken önemli bir etik boyuttur. Teorinin belirttiği nüfus kavramı, çoğu zaman idealize edilmiş bir düşünce olarak kalır ve gerçek dünyadaki karmaşık sosyal, iktisadi ve politik dinamikleri yansıtmakta yetersiz kalabilir.

Görüldüğü üzere Optimum Nüfus Teorisi hem pratik uygulanabilirlik hem de etik ve sosyal adalet açısından da ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu teori, birçok değişkeni dikkate almak zorunda olup, sürekli değişen teknolojik ve sosyo-iktisadi koşullara uyum

sağlamak zorundadır. İnsan hakları ve bireysel özgürlükler gibi temel değerlerle uyumlu olmalıdır. Bu nedenle, söz konusu Teori, kuramsal bir çerçeve olarak kalmakta ve pratikte uygulanması oldukça zor bir hedef olarak görülmektedir (Korotayev vd., 2023: 100-104).

2.3. Endojen Büyüme Teorisi

Nüfusun, iktisadi büyüme üzerindeki etkisini teknolojik gelişme, beşerî sermaye, ölçek ekonomileri, dışsallıklar gibi faktörlerle birlikte ele alan bir teoridir. Teori, iktisadi büyümenin iktisat içindeki faktörlere bağlı olduğunu ve dışsal nedenlerden etkilenmediğini savunmaktadır. Bu teoriye göre, inovasyon, bilgi ve insan sermayesi gibi faktörlerin gelişimi, üretkenliği artırarak iktisadi büyümeye yol açar (Golosov vd., 2007: 1045; Nerlove ve Raut, 1997: 1120-1123).

Teori, 1980'lerde Neoklasik Büyüme Teorisi'ne bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Neoklasik Büyüme Teorisi, teknolojik değişimi dışsal bir faktör olarak kabul eder ve iktisadi büyümenin uzun vadede sabit bir orana yaklaştığını varsayar. Bu Teori ise, teknolojik değişimin iktisadi faaliyetlerin bir sonucu olduğunu ve iktisadi büyümenin sürekli olarak artabileceğini iddia eder. Endojen Büyüme Teorisi, nüfusun iktisadi büyüme üzerindeki etkisini de farklı bir şekilde ele alır. Neoklasik Büyüme Teorisi, nüfus artışının kaynakların tükenmesine ve iktisadi büyümenin durmasına neden olacağını öne sürerken; nüfus artışının hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabileceğini belirtmektedir. Teori nüfus artışının olumlu etkilerinin teknolojik gelişmeyi, beşerî sermayeyi, ölçek ekonomilerini ve dışsallıkları teşvik etmesi şeklinde ortaya çıkacağını ve olumsuz etkilerin ise kaynak kıtlığı, çevre kirliliği, gelir dağılımı bozukluğu ve yatırım azalması gibi sorunlara yol açması şeklinde olacağını belirtmiştir. Nihai olarak nüfus artışının iktisadi büyüme üzerindeki net etkisinin, bu faktörlerin göreceli ağırlığına bağlı olduğu ileri sürülmüştür (Lloyd, 1969: 465).

Teori, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği ve refah dağılımı gibi önemli konulara da ışık tutar. İktisadi büyümenin sürdürülebilir olması için, teknolojik gelişmenin ve beşerî sermayenin yatırımlarla desteklenmesi gerektiğini vurgular. İktisadi büyümenin refah dağılımı üzerindeki etkisini de analiz eder. Teori, iktisadi büyümenin gelir eşitsizliğini artırabileceğini veya azaltabileceğini, bunun da teknolojik gelişme ve beşerî sermayenin dağılımına bağlı olduğunu belirtir. Teknolojik gelişme, beşerî sermaye, nüfus ve refah dağılımı gibi konularda, iktisadi büyümenin nasıl teşvik edilebileceği ve nasıl daha adil olabileceği konusunda ipuçları verir (Jones, 1997; Heintz ve Folbre, 2022: 150).

2.4. Demografik Geçiş Teorisi

Teori, yüksek ölüm ve doğum oranlarından düşük

ölüm ve doğum oranlarına geçiş sürecini ve bunun iktisadi, sosyal, kültürel ve tarihsel nedenlerini açıklamaya çalışan bir teoridir. Demografik geçiş sırasında, bir nüfusun büyüklüğü, yaş yapısı ve büyüme ivmesi değişir. Nüfusun yaşlanma sürecini anlamamıza yardımcı olur, çünkü nüfusun genç ve yaşlı oranını değiştiren iki önemli demografik süreç olan doğurganlık ve ölümlülük hakkında bilgi verir. Teori, bir nüfusun demografik geçişi tamamladığında, yaşlıların oranının arttığını ve nüfusun yaşlandığını göstermektedir (Kirk, 1996: 167:370; Dyson, 2001: 68).

Demografik Geçiş Teorisi, aşağıdaki beş aşamayı içermektedir. Birinci aşama; yüksek ölüm ve doğum oranları vardır. Geçmişte doğum oranları yüksekti ancak ölüm oranları da yüksek olduğu için nüfus büyümesi yoktu veya çok azdır. Dünyanın her yerindeki toplumlar binlerce yıl boyunca birinci aşamada kaldılar. Uzun dönemli veriler, nüfus büyümesinin son derece yavaş olduğunu gösterir. Bu aşamada nüfus piramidi tabanda geniştir, çünkü çok sayıda çocuk doğmaktadır; ancak ölüm oranı her yaşta yüksek olduğu için -özellikle çocuklar için- piramit üste doğru daralmaktadır.

İkinci aşamada ölüm oranı düşmeye başlamıştır ancak doğum oranı hâlâ yüksektir. Bu aşamada nüfusun sağlığı iyileşmeye ve ölüm oranı düşmeye başlar. Nüfusun sağlığı iyileştiği halde, doğurganlık hâlâ önceki gibi yüksek kaldığı için, nüfusun büyüklüğünün hızla arttığı geçişin bu dönemidir. Tarihsel olarak, bu aşama çok sayıda (yaşayan) çocuğu olan geniş ailenin yaygın olduğu olağanüstü zamanlardır.

Üçüncü aşama; ölüm oranı düşüktür ve doğum oranı düşmeye başlar. Bu aşamada doğum oranı düşmeye başlar ve sonuç olarak nüfus büyüme hızı da azalmaya başlamaktadır. Temel noktaları özetlemek gerekirse: Çocuk ölümleri eskisi kadar yüksek olmadığından, ebeveynler bu sağlıklı ortama uyum sağlar ve daha az çocuk sahibi olmayı seçerler; iktisadi ve sosyal yapı çocukları daha az değerli kılan yapısal değişimler geçirir; kadınlar toplum içinde ve ortaklıklar içinde daha fazla güç kazandığından, ortalama olarak daha az çocuk sahibi olurlar.

Dördüncü aşama; ölüm ve doğum oranları düşüktür. Hızlı nüfus büyümesi dördüncü aşamada sona erer. Bu aşamada doğum oranı, zaten düşük olan ölüm oranına benzer bir seviyeye düşer. Bu aşamada nüfus piramidi, doğum oranının düşük olması nedeniyle tabanda daralır ancak ölüm oranının düşük olması nedeniyle üst kısımlarda genişler. Bu, yaşlı nüfusun arttığı ve nüfusun yaşlandığı anlamına gelmektedir.

Beşinci aşama; doğum oranı ölüm oranının altına düşmektedir: Bazı araştırmacılar, demografik geçişin bu aşamasını önermektedirler. Bu aşamada, doğum oranı ölüm oranının altına düşer ve nüfus küçülmeye

başlar. Bu aşama, doğurganlığı etkileyen çeşitli faktörlerin sonucu olarak ortaya çıkabilir. Örneğin kadınların eğitim ve istihdam seviyelerinin artması, evlilik oranlarının ve evlilik dışı doğumların azalması, doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması, çocuk sahibi olmanın maliyetinin artması, bireyselcilik ve tüketim kültürünün yükselmesi, çevresel kaygılar ve nüfus politikaları buna sebebiyet vermektedir. Bu aşamada nüfus piramidi, yaşlı nüfusun çok olduğu ve genç nüfusun az olduğu bir hale gelmektedir (Yüceşahin, 2009: 10-12; Galor, 2012: 3-8).

Teori, iktisat biliminde nüfus değişiminin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmek için kullanılır. Demografik geçiş, iktisadi büyüme sürecini üç şekilde güçlendirir: (i) Sermaye ve arazi stokunun seyrilmesinin azalması, (ii) insan sermayesine yapılan yatırımın artması ve (iii) işgücünün toplam nüfusa göre büyüklüğünün ve yaş dağılımının değişmesi. Demografik geçiş, aynı zamanda iktisadi büyümenin nüfus değişimi üzerindeki etkilerini de yansıtır. İktisadi büyüme, doğurganlık oranlarını düşürmek için gerekli olan gelir, eğitim, sağlık, kentleşme, sosyal güvenlik ve kültürel değişim gibi faktörleri etkiler. İktisadi büyüme ile nüfus değişimi arasındaki karşılıklı ilişkiyi açıklamaya çalışır. Ancak bu teori, evrensel ve tek tip bir model olarak eleştirilmektedir. Farklı bölgelerde ve zamanlarda demografik geçişin farklı hızlarda, farklı yollarla ve farklı sonuçlarla gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Demografik geçişin nedenleri ve sonuçları üzerinde de tartışmalar vardır. Bazı araştırmacılar, demografik geçişin iktisadi gelişmenin bir sonucu olduğunu, bazıları ise bir ön koşulu olduğunu savunmaktadır. Demografik geçişin sosyal, kültürel, politik ve çevresel etkileri de dikkate alınmalıdır. Nüfusun gelişimini anlamak için yararlı bir araç olsa da bu teoriyi uygularken, farklı bağlamların ve karmaşık dinamiklerin farkında olmak gerekmektedir (Can ve Avcı, 2021: 230; Erol, 2016: 77-80).

Dört teoriyi inceledikten sonra, iktisadi gelişim ve büyüme ile nüfus arasındaki ilişkilerin karmaşık ve dinamik olduğu görülmektedir. Bu teoriler, nüfusun iktisadi sistemler üzerindeki etkilerini farklı açılardan ele almış ve sonuçlar çıkarmıştır. Bu bölümde, teorilerin birbirleri ile karşılaştırılması ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

2.5. Teorilerin Karşılaştırılması

Malthus Teorisi, nüfusun iktisadi gelişim ve büyüme üzerindeki olumsuz etkisini vurgulayan en önemli teorilerinin başında gelmektedir. Nüfusun geometrik, gıda üretiminin ise aritmetik oranda arttığını varsaymış ve nüfusun gıda üretimini aşması durumunda açlık, yoksulluk ve savaş gibi doğal dengeleyicilerin devreye gireceğini öne sürmüştür. Nüfus artışını kontrol altında tutmak için ahlaki ve dini önlemler alınmasını

savunmuştur.

Malthus Teorisi, iktisat tarihinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Varsayımları, teknolojik gelişmeler, tarımsal verimlilik, doğum kontrolü, göç, eğitim, gelir dağılımı gibi faktörleri dikkate almamıştır. Nüfusun sadece bir maliyet unsuru olarak görülmesi gerektiğini vurgulamış, nüfusun aynı zamanda bir üretim faktörü ve talep kaynağı olduğunu göz ardı etmiştir.

Optimum Nüfus Teorisi ise nüfusun iktisadi gelişim ve büyüme üzerindeki etkisini daha nesnel ve analitik bir şekilde inceleyen bir teoridir. Teori nüfusun büyüklüğü ile kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Nüfusun ideal olması gerektiğini ve kişi başına düşen gelirin maksimum olduğu noktayı belirleme çalışır.

Optimum Nüfus Teorisi, Malthus Teorisi'ne göre daha gerçekçi ve bilimsel bir yaklaşım sunmakla birlikte, bazı sorunlar içermektedir. İdeal nüfusun belirlenmesinde kullanılan kriterlerin, verilerin ve yöntemlerin tartışmalı olması, ideal nüfusun sabit olmayıp zaman, mekân ve koşullarına göre değişmesi ve bu sebeple ulaşılmamasının pratikte mümkün olmayabileceği gibi zorluklarla karşılaşmaktadır.

Endojen Büyüme Teorisi, nüfusun iktisadi gelişim ve büyüme üzerindeki olumlu etkisini vurgulayan bir teoridir. Nüfusun teknolojik gelişme, insan sermayesi, araştırma ve geliştirme, inovasyon, ölçek ekonomileri gibi faktörleri etkilediğini ve bu faktörlerin de iktisadi büyüme ve gelişmeyi artırdığını savunur.

Nüfusun sadece bir maliyet değil, aynı zamanda bir fayda unsuru olduğunu gösterir. Teori, nüfusun iktisadi sistemler üzerindeki etkilerini daha kapsamlı ve dinamik bir şekilde analiz etmekle birlikte bazı eksiklikler taşımaktadır. Nüfusun büyümesinin sınırsız olduğunu ve nüfus artışının da çevresel ve sosyal maliyetleri artırdığını vurgulamakta, buna karşılık gelir dağılımı üzerindeki etkisini yeterince dikkate almamaktadır.

Demografik Geçiş Teorisi, nüfusun iktisadi gelişim ve büyüme ile olan ilişkisini tarihsel ve evrimsel bir perspektiften ele alan bir teoridir. Teori; nüfusun büyüklüğü, yapısı ve değişimi ile iktisadi gelişim ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini açıklamaya çalışır. Nüfusun farklı aşamalarda farklı etkiler yarattığını, iktisadi sistemler üzerindeki etkilerinin de nüfus üzerindeki etkilerinden bağımsız olmadığını ileri sürer.

Dört teori karşılaştırıldığında, nüfusun iktisadi sistemler ile olan ilişkisinin tek bir teori ile açıklanmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Nüfusun iktisadi sistemler üzerindeki etkileri, nüfusun büyüklüğü, yapısı, dağılımı, niteliği ve değişimi gibi

pek çok değişkene, iktisadi sistemlerin yapısı, gelişimi, verimliliği, teknolojisi, gelir dağılımı, çevre durumu gibi pek çok faktöre bağlıdır. Bu nedenle, nüfusun iktisadi sistemler ile olan ilişkisini anlamak için, farklı teorilerin sunduğu farklı perspektifleri bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Teoriler, nüfusun iktisadi sistemler üzerindeki etkilerini anlamamızı sağlayan önemli araçlardır ancak bu araçların sınırlarını ve varsayımlarını da bilmek gerekmektedir. Nüfusla ilgili teorilerin açıklanmasının temel nedeni makalenin konusunun nüfus ve sanayileşme arasındaki ilişkinin açıklanmasından kaynaklanmıştır. Demografik Geçiş Teorisi'nin ele alınmasının nedeni nüfusun iktisadi sistemle ilişkisini en kolay açıklayabilecek güçte olmasından dolayıdır. Diğer teoriler ise nüfus ile sanayileşme ilişkisini açıklamakta zorlanmaktadır.

3. Avrupa'da ve Osmanlı'da Demografik Yapı ve Üretim Yapısındaki Değişim

3.1. Avrupa'da Demografik Yapı ve Üretim Yapısındaki Değişim

Batıda, coğrafi keşifler ve kolonizasyonla birlikte sanayi devrimine giden yol açılmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyıl, Avrupa tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu yüzyılda, Avrupa, dünyanın en güçlü ve ileri bölgesi haline gelmiştir. Avrupa'nın bu başarısının arka planında Sanayi Devrimi olarak adlandırılan, üretim teknolojileri ve örgütlenmesinde yaşanan köklü bir dönüşüm yatmaktadır. Sanayi Devrimi, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu geçiş hem nüfusun hem de emeğin niteliğini ve niceliğini etkilemiştir.

Tablo 1. Dünya Nüfus Artış Hızı (1650-1950)

1650-1750	%03
1750-1800	%04
1800-1850	%05
1850-1900	%06
1900-1950	%08

Kaynak: (Sergün, 1991: 214).

1650 yılı sonrasında dünya nüfusunda, az da olsa, önceki döneme oranla daha hızlı bir nüfuslanma gözlenmektedir. Ancak asıl önemli olan, bu dönemde sanayileşme yoluna gelişme gösteren ülkelerin, nüfuslanma yolunda da hızlı bir süreç içine girmiş olmalarıdır. Nitekim 1650-1750 yılları arasında dünya nüfusu %3-4 derecesinde artış gösterirken endüstrileşen ülkelerde bu oran daha fazladır. 1850 yılına gelindiğinde endüstrileşen ülkelerdeki nüfus artış oranı ile dünyanın diğer ülkelerindeki nüfus artış oranı en yüksek derecededir. Yine bu yıllarda diğer ülkeler de nüfus artış hızı, endüstrileşen ülkelerdekine yarısından daha da azdır. Tabloda görüldüğü gibi bu dönemlerde dünyanın diğer ülkelerinde henüz hızlı bir nüfus artışına rastlanılmamıştır.

Tablo 2. Endüstrileşen, Zirai Yapıya Sahip ve Dünyadaki Nüfusun Artış Hızı (1650-1950)

	<i>Dünya Nüfusu Artış Hızı (%)</i>	<i>Endüstrileşen Ülkelerde Nüfus Artışı (%)</i>	<i>Zirai Yapıya Sahip Ülkelerde Nüfus Artışı (%)</i>
1650-1750	3,4	3,4	3,4
1750-1800	5,0	6,2	4,7
1800-1850	4,3	8,3	3,1
1850-1900	6,8	11,0	5,3
1900-1920	6,5	9,2	5,2
1920-1930	10,7	9,1	11,1
1930-1940	11,1	8,5	12,8
1940-1950	11,0	3,5	14,4

Kaynak: (Sergün, 1991: 216).

Tablo 2' ye göre; 1650'den itibaren dünya nüfusunda, öncelerine göre artan bir ivmeyle nüfuslanma gözlemlenmiştir. Bu artış, özellikle sanayileşmeye başlayan ülkelerde daha belirgindir. 1650-1750 yılları arasında dünya nüfusu % 03-4 oranında artarken, sanayileşen ülkelerde bu oran daha yüksektir. 1850'ye gelindiğinde ise bu fark açılmış ve sanayileşmiş ülkelerdeki nüfus artışı, dünya nüfus artışının üzerine geçmiştir. Aynı dönemde sanayileşmeyen ülkelerdeki nüfus artışı ise sanayileşmiş ülkelere kıyasla yarıdan azdır. Bu durum, sanayileşen ülkelerde hızlı nüfuslanma olayında dikkat çeken hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:

a) *Bölgesel Farklılıklar:* Nüfus patlaması, tüm dünya genelinde eşit şekilde gerçekleşmemiştir. Bu artış, öncelikle İngiltere'de başlamış ve sonra Batı ve Orta Avrupa'ya yayılmıştır. Anglo-Sakson nüfusun yoğun olduğu Amerika ve Avustralya gibi kıtaların bazı bölgelerinde de bu artış gözlemlenmiştir.

b) *Ekonomik ve Sosyal Değişimler:* Nüfus patlamasının gerçekleştiği bölgelerde, bu artışa paralel olarak ekonomik ve sosyal hayatta önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Bu durum, nüfus artışı ile ekonomik kalkınma arasında bir bağlantı olduğunu düşündürmektedir.

c) *Ölüm Oranlarında Düşüş:* Nüfus patlamasının temel sebebinin doğum oranlarındaki artıştan öte, ölüm oranlarındaki düşüş olduğu genel kabul görmüştür ve nüfus artışı ile ekonomik ve sosyal gelişmeler arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

d) *Coğrafi Alansal Dağılım:* Nüfus patlaması, alansal dağılım bakımından da ekonomik kalkınma ile paralellik göstermektedir. Sanayileşmenin ilk başladığı İngiltere, aynı zamanda nüfus patlamasının da ilk görüldüğü ülkedir. Diğer Batı Avrupa ülkeleri ise bu iki olguyu, İngiltere'ye göre daha geç bir dönemde yaşamıştır.

Nüfus patlamasının kesin sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte, bazı önemli etkenler öne sürülmektedir:

- *Sağlık ve Çevre Temizliğindeki Gelişmeler:* Tıp ve hijyen alanındaki gelişmeler, bebek ve çocuk ölümlerinde önemli bir azalmaya yol açmıştır. Bu durum, nüfusun daha uzun yaşamasına ve doğurganlığın artmasına katkıda bulunmuştur.

Tarımsal Üretimde Artış: Tarımsal üretimdeki artış, gıda güvenliğini ve beslenme düzeyini yükselterek, nüfusun daha sağlıklı ve uzun yaşam sürmesini sağlamıştır.

Ekonomik Kalkınma: Ekonomik kalkınma, iş imkanlarının ve yaşam standartlarının artmasına yol açarak, nüfus artışını teşvik edici bir faktör olmuştur.

1650'den sonra dünya genelinde bir nüfus artışı gözlemlenmiş olsa da bu durum yeryüzünün tamamını kapsayan bir olay olarak değerlendirilemez. Asıl artış, sanayileşmeye giren ve bu alanda başarılı olan ülkelerde görülmüştür. Bu bölgelerde nüfus artışı, gelişmiş imkanlar ve değişen ekonomik yapı ile paralellik göstermiştir.

Diğer yandan, 1650'den sonra dünyanın geri kalan bölgelerinde ekonomik bir değişim yaşanmamış ve kapalı ekonomi hâkim olmuştur. Bu durum, söz konusu bölgelerde nüfus artışının sınırlı kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, 1650 sonrası nüfus artışı, küresel bir olaydan ziyade endüstrileşmiş ülkelerle sınırlı kalan bölgesel bir olgudur.

Tüm bunlar da sanayileşmenin başlangıç şartlarını taşımasından dolayı önemli bir olaydır. Avrupa nüfusu 1620 yılında 110 milyon civarındaki zirveden 1650'de yaklaşık 105 milyona düştükten sonra, ilk başta yavaş yavaş ve ardından 20.yüzyıla doğru hızla yükselmeye başladı. 1800 yılına gelindiğinde ise 188 milyona ya da tahmini dünya toplamı olan 954 milyonun beşte birinden biraz daha fazlasına ulaştı (Neal, 2019: 267).

Bahsi geçen dönemde Avrupa'da yaşanan nüfus artışı bir bütün olarak dünya tarihinde görülmemiş bir gelişmeydi. XVIII. yüzyılın sonuna kadar her bin yılda dünya nüfusu ikiye katlanmıştır. Oysa XIX. yüzyılda dünya nüfusu kısa süre içerisinde ikiye katlanmıştır (Güran, 2019: 125).

Nüfustaki değişimin emek arzı üzerindeki etkisi XIX. yüzyıl araştırmacılarının dikkatini çekmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte, tarımdan sanayiye geçiş yaşanmıştır. Bu geçiş, nüfusun dağılımını, işgücünün yapısını ve aile yapısını etkilemiştir.

Sanayi Devrimi, nüfusun dağılımında büyük bir değişime yol açmıştır. Tarımda makineleşme ve toprak mülkiyetinin değişmesi, köylüleri kırsal alanlardan kentlere göçe zorlamıştır. Göç sayesinde fabrikalar, işçilere ücretli iş imkânı sunmuştur. Ancak kentleşme hızlı ve plansız olduğu

için, kentlerde yaşam koşulları kötüleşmiştir (Güran, 2019: 123).

Kentleşme; kalabalık, kirli ve hastalıklı gecekondu mahallelerinin oluşmasına sebep olmuştur. Kentlerde su, kanalizasyon, ulaşım, eğitim ve sağlık gibi altyapı ve hizmetler yetersiz kalmış; suç, kötü alışkanlıklar, yoksulluk ve ölüm oranları artmıştır.

Kent nüfusu, XIX. yüzyılda Avrupa'da hızla artmıştır. Örneğin, 1800'de İngiltere nüfusunun %20'si kentlerde yaşıyorken, 1850'de bu oran %50'ye yükselmiştir. 1900'de ise bu oran %80'e ulaşmıştır. Kentleşme, Avrupa'da toplumsal ve mekânsal bir dönüşüm yaratmıştır (Kuyucuklu, 1990: 68).

Sanayi Devrimi, işgücünün yapısını da değiştirmiştir. Tarımda çalışan nüfusun oranı azalırken, sanayide çalışan nüfusun oranı artmıştır. Fabrika işçileri, uzun saatler boyunca ağır ve tehlikeli koşullarda çalışmışlardır ve çocuk işçiliği de yaygınlaşmıştır. İşçiler, düşük ücret, kötü çalışma koşulları ve sosyal güvenceden yoksunluk nedeniyle sık sık grevler yapmışlardır. İşçiler, sendikalar ve siyasi partiler aracılığıyla haklarını savunmuşlardır. İşçi sınıfı, XIX. yüzyılda Avrupa'da sosyal ve siyasi değişimlerin önemli bir gücü olmuştur.

İşçi hareketi, iş yasaları, sosyal sigorta, asgari ücret, seçim hakkı, eğitim hakkı gibi kazanımlar elde etmiştir. Aynı zamanda sosyalizm, komünizm, anarşizm gibi ideolojilerin doğmasına ve yayılmasına da katkıda bulunarak, XIX. yüzyılda Avrupa'da sınıf mücadelesinin en önemli aktörü olmuştur (Kuyucuklu, 1990: 83).

Sanayi Devrimi, aile yapısını da etkilemiştir. Tarımda aile hem üretim hem de tüketim birimi olarak fonksiyoneldir. Sanayide ise aile, sadece tüketim birimi olarak kalmıştır. Aile üyeleri, farklı fabrikalarda çalışmak için evden ayrılmışlardır. Aile içi ilişkiler, iş bölümüne ve gelir dağılımına göre şekillenmiştir. Aile büyüklüğü, doğum kontrolü ve evlilik yaşının artmasıyla azalmıştır.

Kadınların çalışma hayatına katılımı, eğitim ve siyasete erişimleri de artmıştır. Aile, XIX. yüzyılda Avrupa'da modernleşmenin hem sonucu hem de etkenidir. Aile hem bireyselleşme hem de toplumsallaşma süreçlerinin temel kurumu olmuştur.

Nüfustaki değişimin emek üzerindeki etkisi, XIX. yüzyılda Avrupa'da toplumsal, iktisadi ve siyasi bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşüm hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Olumlu sonuçlar arasında, üretimde artış, refahın yükselmesi, teknolojik gelişme, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması, olumsuz sonuçlar arasında, eşitsizlik, yoksulluk, sömürü, çevre kirliliği, savaşlar ve devrimler sayılabilir.

XIX. yüzyıl boyunca iki grup ülkede (sanayileşen ve sanayileşemeyen) doğal nüfus artış hızı sanayileşen ülkelerde sanayileşemeyenlerin yaklaşık bir katı kadar fazladır. Doğal nüfus artış hızını belirleyen etkenler doğum ve ölüm oranlarıdır. Sanayi devrimini yapan ülkelerdeki

ölüm oranları daha azdır (Kuyucuklu, 1990: 65).

Tablo 3. Dünya Nüfusu (1650-1850) (milyon)

Yıllar	1650	1750	1800	1850
Avrupa Kıtası	100	144	180	274
Asya Kıtası	300	437	575	656
Amerika Kıtası	13	11	23	59
Afrika Kıtası	100	100	95	100
Okyanusya	2	2	2	2
Toplam	515	694	875	1.091

Kaynak: (Kuyucuklu, 1990: 65).

Tablo 3'e göre 1650-1750 yılları arasında yıllık nüfus artış hızları oranlamalarımıza göre %0.3, 1750-1800 yılları arası %0.4, 1800-1850 yılları arası %0.5, 1850 sonrası hız ise %0.6-0.8'dir. 1650'ler sonunda ortaya çıkan nüfus artışı ilk kez Batı Avrupa ve daha sonra Doğu Avrupa'da görülmüştür. Diğer bölgelerde nüfus artış hızının sabit olduğu görülmektedir.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin nüfusu 1520-1535 döneminde Balkanlar ve Anadolu'da tahrir defterlerinde yazılmayanlar dahil 12,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Ömer Lütfi Barkan'a göre XVI. yüzyılın sonu itibarıyla nüfusun 30-35 milyon civarında olduğu öngörülmektedir. Bu gibi hesaplarda subjektif kanaat ön plandadır. 1600'lü yıllarda imparatorluk Osmanlısı ile Avrupa ülkelerindeki nüfus yoğunluğu tahminleri Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4'te nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ülke İngiltere'dir. Bunu İtalya ve Fransa takip etmektedir. Osmanlı Devleti'nin nüfus yoğunluğu diğer devletlere göre daha düşük olduğu görülmektedir.

XIX. yüzyılda Batıda yapılan sayımlar diğer dünya devletlerinde olduğu gibi hem uzun sürmüş hem de sayımların sonuçları kesinleştirilememiştir. Buna örnek olarak Birleşik Devletler'de 1880/1890 yılı sayımları ilk delikli kartlı istatistik makinesini ortaya çıkartarak bilgisayarın temelini oluşturacak bilişim çağını müjdelirken (İfrah, 2000: 159). Osmanlı Devleti'ndeki bu sayımlar kalemiyle denilen kurumda yazım tekniğinde herhangi bir ciddi yenilenme çabasına da yol açmamıştır.

Tablo 4. XVII. Yüzyılda Ülkelere Göre Nüfus Yoğunluğu

Ülkeler	Yoğunluk (km^2 ye düşen Kişi Sayısı)
İtalya	97
Fransa	86
Felemenk (Hollanda)	112
İngiltere	56
Avrupa Türkiye'si (Kuzeyde Tuna ve Drava nehirlerine kadar uzanan Balkanlar)	41
Asya Türkiye'si (Trakya hariç aşağı-yukarı Türkiye)	20

Kaynak: (İnalçık, 2018: 67).

3.2. Osmanlı'da Demografik Yapı ve Üretim Yapısındaki Değişim

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla kadar nüfus azlığı yaşamıştır. XVI. yüzyıldaki belirgin ve diğer dönemlerdeki düşük nüfus artışı bu yapıyı değiştirecek nitelikte değildir. XVII. yüzyıl nüfus statikliğinin (durgunluğunun) görülmeye başladığı yüzyıldır. Nüfusun kayda değer artışı ancak XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında görülmeye başlamıştır. Yüzyıllar boyunca Osmanlı topraklarında emeğin kıtlığı nüfusun az olduğunun göstergesidir (Pamuk, 2014: 130).

Gelişme açısından Osmanlı Devleti'nin yoksun olduğu en önemli girdi nüfustur. Osmanlı Devleti'nin topraklarının geniş olmasına rağmen XIX. yüzyılın başlarında nüfusu ancak 25 milyon kadardır (Çimen, 2012: 185). Kanuni döneminde Anadolu nüfusu 6.5 milyondur. XIX. yüzyılın başına kadar Anadolu nüfusu 7.5 milyondur (Çelik, 1999: 57).

Tablo 5. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki Bölümü İçin Nüfus Tahminleri, XIX. Yüzyılın Başları

Şehirler	Nüfus
İstanbul	600.000
Trakya	1.700.000
Bulgaristan	1.500.000
Bosna	820.000
Sırbistan	930.000
Arnavutluk	350.000
Makedonya	700.000
Livadya	550.000
Mora	420.000
Girit	250.000
Akdeniz Adaları	280.000
Toplam	8.800.000
Eflak	450.000
Boğdan	950.000
Genel Toplam	10.200.000

Kaynak: (Behar, 2003: 22).

Tablo 5'e göre, bu dönemde İstanbul nüfusu 600.000 iken Trakya'nın nüfusu 1.700.000'dir. Bosna nüfusu 820.000 iken Makedonya nüfusu 700.000'dir. Eflak ve Boğdan'da (Romanya) ise sırasıyla nüfus 450.000 ve 950.000'dir.

"İlk genel nüfus sayımı II. Mahmut döneminde 1830 yılında başlanıp 1831 yılında tamamlanmıştır. Sadece erkek nüfus sayıldığından ülke nüfus rakamına ulaşmak için 2 katsayısı ile bu rakam çarpılmıştır." (Behar, 2003: 22). Çalışmada bahsedilen tablolarda görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nde nüfus artış hızı ile birlikte yoğunluğu Avrupa'daki diğer devletlere göre daha azdır.

"1831 Nüfus sayımı layihasında da vergi konusu üzerinde durulmakla beraber, E. Ziya Karal, sayımın incelenmesi sonucu, sayımı esas doğuran sebebin ve sayımın üstünde durduğu ana konunun askerlik sorunu olduğunu belirtmektedir." (Behar, 2003: 24).

"Tanzimat'tan sonra yapılan 1844 sayımlarında ise bu

rakam 11 milyon civarındadır. Fakat bu sayımın orijinal arşiv belgeleri bulunabilmiş değildir." (Çakır, 2001: 33). XIX. yüzyılda Osmanlı'da demografik yapıyı ve üretim alanı çeşitlerini açıklamak için öncelikle Osmanlı'nın siyasi, sosyal ve iktisadi durumunu anlamak gerekmektedir. Osmanlı, bu yüzyılda hızlı bir dağılıma ve parçalanma sürecine girmiş, Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi, kapitülasyonlar, savaşlar, isyanlar ve ıslahatlar gibi pek çok olaydan etkilenmiştir. Bu olaylar, Osmanlı'nın toplumsal, kültürel ve mali yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. Osmanlı'nın demografik yapısı, etnik, dini ve cinsiyet (kadın-erkek) gibi ayrımlarla belirlenmiştir. Bu ayrımlarla Müslüman, Yunan (Makedonlar, Anadolu Rumları, Pontus Rumları, Kafkas Rumları dahil), Ermeniler, Bulgarlar, Katolikler, Yahudiler, Protestanlar, Latinler, Asurlular, Kıpti gibi kategorilerde nüfus belirlenmiştir. Osmanlı'nın nüfusu, XIX. yüzyılda artmış ancak savaşlar, salgınlar, göçler ve isyanlar nedeniyle büyük kayıplar da yaşanmıştır. Osmanlı nüfusunun XIX. yüzyılın başında yaklaşık 25-30 milyon, sonunda ise 40-45 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir (Serbestioğlu, 2014: 257-258).

Osmanlı'da üretim alanı çeşitleri, iktisadi yapısına bağlı olarak değişmiştir. Osmanlı iktisadi, XIX. yüzyılda tarım ağırlıklı bir yapıdan, sanayileşme ve ticarileşme süreçlerine girmiştir. XIX. yüzyıl boyunca küçük üreticiliğin varlığını sürdürebilmesinin bir diğer nedeni de Anadolu'da kırsal alanlarda emeğin görece kıtlığı, toprağın ise görece bolluğuydu. Yüzyıl boyunca nüfusun artmasına karşın, Anadolu'nun pek çok yöresinde emek kıtlıkları kendini duyurmaya devam etti (Pamuk, 2014: 130). Ancak söz konusu süreçler tamamlanamamıştır. Osmanlı, Avrupa ülkeleriyle imzaladığı ticaret antlaşmaları ve kapitülasyonlar nedeniyle dış ticarete dezavantajlı bir konuma düşmüş, ithalata bağımlı hale gelmiştir (Kütükoğlu, 1974: 130). Osmanlı'nın dış borçlanması ve yabancı sermayenin girişi, iktisadi bağımsızlığını kaybetmesine yol açmıştır (Gülmez, 1983: 150). Osmanlı'da iş gücünün büyük bir kısmı tarımda çalışmış ancak tarım üretimi yetersiz kalmıştır. Sanayi sektörü gelişmemiş, bununla birlikte bazı fabrikalar ve işletmeler kurulmuştur. Ulaşım sektörü ise demiryolları, vapur hatları ve telgraf hatları gibi yeniliklerle gelişme göstermiştir. Osmanlı'da emeğin değişimi, XIX. yüzyılda yeni bir boyut kazanmıştır. Osmanlı'da toplumsal tabakalaşma (dikey) genellikle, yöneten (askeri zümre) ve yönetilen (reaya) olarak belirlenmişti. Reaya, devlete vergi veren sınıfı oluşturuyordu. Reaya içinde de çeşitli meslek grupları vardı. Bunlar arasında esnaf, tüccar, çiftçi, memur, ulema, derviş, sanatçı, saraylı, köylü, bedevi, göçebe, köle vb. sayılabilir. Bu meslek grupları arasında emek değişimi, genellikle mal-mal veya mal-hizmet şeklinde gerçekleşiyordu. Ancak XIX. yüzyılda Osmanlı'da para iktisadının gelişmesi, emeğin değişiminde de para kullanımını artırmıştır. Özellikle sanayileşme ve ticarileşme süreçleri, emeğin metalaşmasına yol açmıştır. Bu süreçlerde, işçilerin ücretleri, çalışma saatleri, iş koşulları, iş güvenliği, işçi hakları gibi konular önem kazanmıştır. Emeğin nisbi kıtlığı ve üretime

sokulabilecek toprakların bolluğu, küçük üreticilerin büyük toprak sahipleri karşısındaki pazarlık ve direnme gücünü artırmakta, aile işletmelerine destek sağlamaktaydı (Pamuk, 2014: 130).

Osmanlı Devleti'nin gelişme dönemlerinde nüfus sayımına büyük önem verilmiştir. Devlete katılan topraklarda öncelikle toprak yazımı (tahrir) ve nüfus sayımı yapılmıştır (Karal, 1988: 155). Yine Karal'a göre Yeniçeri ordusunun 1826 yılında ortadan kaldırılması üzerine II. Mahmut yeni ordusunu kurmak için nüfus sayımı yaptırmıştır (Karal, 2010: 11). Modern anlamda 1829 yılında Devletindeki demografik yapısının incelenmesine yönelik ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Bu sayım 1829 Osmanlı-Rus savaşı nedeni ile sonuçlandırılmamıştır (Doğan, 2014: 71-88).

Osmanlıda tahrir yani toprak sayımının ana nedeni tarımsal topraklardaki üretimin sürekliliğini sağlamaktır. Ancak XIX. yüzyılda yapılan 1831 sayımı ise askerlik ile ilişkilidir. II. Mahmut döneminde kaldırılan yeniçeri ocağının yerine yeni bir ocak oluşturulmuştur. Bu ocağın ismi Asakir-i Mansure-i Muhammediyedir. İlk defa İstanbul'da tertip adıyla sekiz alay olarak kurulmuştur (Pakalın, 1993: 92). Kuruluş aşamasında asker sayısı 12.000 kişidir. Kurulan yeni ordunun giderleri 82 milyon Fransız frangı civarındadır. Rusya'da olduğu gibi askeri unvanlar beş sınıfa göre taksim edilmiştir (Iorga, 1948: 435).

1831 yılındaki nüfus sayımına göre Anadolu'da km2'ye 6,1, Avrupa'da 15,5 kişi düşmektedir. Bu yüzyıllarda doğal nüfus artışının var olduğu ancak bunun 1854 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla giderildiği dönemdir. 1844 yılında 11,8 milyon olan Anadolu nüfusu 1885 yılında göçlere rağmen 11,2 milyona gerilemiş, 1914'te ise 15,3 milyona yükselmiştir (Çelik, 1999: 57). Osmanlı'da XIX. yüzyılda işçi sınıfının oluşumu, sendikaların kurulması, grevlerin yapılması gibi olaylar da görülmeye başlanmıştır (Öztürk, 2003: 290-292).

Tablo 6. Nüfus Sayımına Göre Osmanlı Erkek Nüfusu (1831)

Liva ve Sancaklar	Müslüman	Reaya	Toplam
Adana	11.538	3.926	15.464
Aksaray	7.459	987	8.446
Akkent	13.732	1.000	14.732
Alanya	28.792	490	29.332
Amasya	38.316	6.408	44.724
Ankara	83.639	7.637	91.296
Aydın	105.357	7.366	112.723
Beykent	22.599	52	22.651
Biga	27.311	9.433	36.744
Bolu	23.172	1.492	24.670
Bozok	40.538	9.826	50.364
Canik	40.935	14.808	55.743
Çankırı	39.788	447	40.235

Liva ve Sancaklar	Müslüman	Reaya	Toplam
Çıldır	73.473	4.263	77.736
Çorum	40.506	-	40.506
Hamid	91.825	1.268	93.093
Hüdavendigar	92.452	14.951	107.403
İçel	30.552	270	31.303
Karahisar	29.924	1.080	31.004
Karaman (Yörük)	28.853	-	28.853
Karesi	64.906	4.012	68.918
Kars	17.580	2.150	19.730
Kastamonu	118.198	3.285	121.483
Kayseri	38.965	15.901	54.866
Kırkent	13.562	115	13.677
Kocaeli	51.446	25.050	76.496
Konya	56.046	1.678	57.724
Kütahya	135.682	-	135.682
Menteşe	46.613	2.781	49.590
Niğde	44.795	14.343	59.138
Saruhan	83.379	13.520	96.899
Sivas-Divriği	113.745	18.538	132.283
Suğla	40.208	29.167	69.375
Sultanönü	15.179	697	15.876
Tarsus	14.808	902	15.710
Teke	41.644	-	41.644
Trabzon	125.121	11.431	136.522
Viranşehir	46.597	1.225	47.822
Anadolu Toplamı	1.939.236	230.519	2.170.847
Alacahisar	2.286	29.616	31.902
Çirmen	93.013	71.618	164.631
Edirne	24.380	50.568	74.948
Gelibolu	18.469	48.804	67.273
Köstendil	24.361	63.120	85.481
Manastır	39.015	84.806	123.821
Niğbolu	73.399	24.760	98.159
Niş	3.500	52.279	55.786
Prizren	19.930	5.756	25.686
Selanik	35.372	59.329	94.701
Silistre	43.110	17.334	60.444
Siroz	44.708	57.069	101.777
Sofya	26.805	164.667	191.472
Üsküp	35.618	54.593	90.211
Vidin	6.695	26.135	82.830
Vize	10.036	25.540	35.576
Rumeli Toplamı	500.697	833.994	1.334.691
Akdeniz Adaları	12.175	53.773	65.948
Kıbrıs	15.020	29.184	44.204
Adalar Toplamı	27.195	82.957	110.152
Genel Toplam	2.467.128	1.147.470	3.615.330

Kaynak: (Behar, 2003: 23-24).

Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerindeki demografik yapının detaylı bir özetini tablo 6'da göstermektedir. Her bir yerleşim biriminin Müslüman nüfusu, Reaya nüfusu ve toplam nüfusu verilmiştir. Bu veriler, o dönemdeki toplum yapısını, ekonomik yapıyı ve coğrafi dağılımı anlamak için son derece değerlidir.

1831 yılına göre Anadolu'da Aydın, Kastamonu, Kütahya, Sivas ve Trabzon; Rumeli'de Niğbolu, Çirmen en yoğun nüfusları olan kentler ve yönetim birimleridir. Karahisar 31.004 kişi ile Anadolu'ya göre ortalama bir nüfus miktarına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Osmanlı Devleti'nin Tümü İçin Bazı Nüfus Tahminleri, XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başları (milyon)

Yıl	Avrupa'daki bölümü	Asya'daki bölümü	Afrika'daki bölümü	İstanbul	Toplam
1785	9.0	19.0	4.0	-	32.0
1788	8.0	36.0	5.0	1.0	50.0
1804	18.0	9.0	2.5	-	29.5
1807	11.3	12.3	3.2	-	25.3
1807	11.0	11.1	3.2	-	25.3
1822	9.5	11.1	3.5	-	24.1

Kaynak: (Güran, 1997: 21).

Tablo 7'ye göre, 1785 yılında toplam nüfus tahmini 32.0 milyondur. 9 milyonu Avrupa'da, 19'u Asya'da ve 4'ü Afrika'da yaşayan insanları temsil eder. İstanbul için veri bulunmamaktadır. 1788 yılında toplam nüfus tahmini 50 milyondur. Bunların 8.0 milyon Avrupa'da, 36 milyonu Asya'da ve 5 milyonu Afrika'da bulunmaktadır. İstanbul'da 1 milyonluk bir nüfus olduğu tahmin edilmektedir. 1804 yılında toplam nüfus tahmini 29.5 milyondur. Bunların 18 milyonu Avrupa'da, 9 milyonu Asya'da ve 2.5 milyonu Afrika'da bulunmaktadır. İstanbul için ilgili tarihlerde veri yoktur.

1807 yılı için ise iki farklı kayıt bulunmaktadır. İlk kayıta toplam nüfus tahmini 25.3 milyondur. Bunların 11.3 milyon Avrupa'da, 12.3 milyon Asya'da ve 3.2 milyon Afrika'da yaşayan insanları temsil eder. İstanbul için veri bulunmamaktadır. Diğer kayıta ise toplam nüfus tahmini yine 25.3 milyondur ancak bu kez Avrupa'da 11.0 milyon, Asya'da 11.1 milyon ve Afrika'da 3.2 milyon olduğu tahmin edilmektedir. İstanbul için ise bir milyonluk bir nüfus tahmin edilmiştir. 1822 yılında toplam nüfus tahmini 24.1 milyondur. Bunların 9.5 milyon Avrupa'da, 11.1 milyon Asya'da ve 3.5 milyon Afrika'da yaşayan insanları temsil eder. İstanbul için yine veri bulunmamaktadır. II. Mahmut döneminde yapılan nüfus sayımı toprak tahrirlerinin ötesinde savaşmak için askeri kaynak bulma çabasından kaynaklanmaktadır.

Batı ekonomilerinde meydana gelen sanayi devrimi yavaş yavaş dünyayı etkisi altına alarak Osmanlı Devleti için zor zamanların başlangıcını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti batıda meydana gelen sanayi devrimini atlamıştır. Endüstrileşen ülkelerin pazarı haline dönüşmüştür. Nitekim XIX. yüzyılın ilk yarısında devletin başlattığı sanayileşme hareketlerinin amacı da ordunun ve devletin gereksinimlerini karşılamaktır (Pamuk, 2014: 92).

XIX. yüzyılda İngiltere ve Almanya'da her yıl nüfus %1 oranında artmıştır. Diğer taraftan Avrupa'nın en geri ülkelerinden biri olan kabul edilen Rusya yıllık %2 ile en yüksek nüfus artış oranına sahip ülkedir. Bu rakamlar

sanayileşme ile nüfus artışı arasındaki bir paralellik olmadığını göstermektedir. Ancak; XVII. yüzyılda Batı Avrupa ve özellikle İngiltere'de meydana gelen nüfus artışı İngiltere'nin sanayileşmesi için gerekli nüfus potansiyelini ortaya çıkarmıştır. XIX. yüzyılda Rusya'nın nüfus artışının yüksek olması öne sürdüğümüz sanayileşmenin başlangıç şartları açısından bakıldığında buradaki nüfus artışı sanayileşmenin başladıktan sonraki artışıdır. Hipotezimiz sanayileşmenin başlangıcındaki nüfus artışının etkisidir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan sonra yüzyılın sonuna kadar nüfus artışı ancak gerçekleşmiştir (Güran, 2019: 127).

4. Bolvadin'in Demografik Yapısı (1831-1838)

Bolvadin, günümüzde Afyonkarahisar'a bağlı bir ilçe olarak varlığını sürdüren bir yer olup, Türkiye coğrafyasının İç Batı Ege ile İç Anadolu arasındadır. Çalışmanın konusu 1831/1838 tarihlerini kapsayan Bolvadin Nüfus defterleri, XIX. yüzyılda Osmanlı sayımlarının birincisini oluşturmaktadır. XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için önemli bir kavşak noktasını oluşturmaktadır. Batı ekonomilerinde meydana gelen sanayi devrimi yavaş yavaş dünyayı etkisi altına alarak Osmanlı Devleti için zor zamanların başlangıcını oluşturmuştur.

Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) sancağına bağlı idari bir yerleşimdir. Bolvadin'de yaşayan halkın büyük bir kısmı Türkmen kökenli Müslümanlardır. Bunun yanında zaman zaman Rum, Ermeni, Yahudi ve Kıpti gibi azınlık gruplar da geçici olarak (ticari anlamda) yaşamıştır. Meslek grupları ise esnaf, tüccar, çiftçi, memur, ulema, derviş, sanatçı, saraylı, köylü, bedevi, göçebe, köle vb. şeklinde sıralanabilir (Yakar ve Yiğit, 2022: 233).

Enver Ziya Karal'ın "1831 İlk Nüfus Sayımı" adlı eserinde Bolvadin'in nüfusu 1831 yılında toplam 4.123 olarak belirtilmiştir (Karal, 2010: 111). Ancak nüfus defterlerine göre nüfus 4.164, hane sayısı 1.229'dur.

4.1. 1831 (H.1246) Yılı Bolvadin Nüfus Defteri

Bolvadin nüfusu ile ilgili ilk belgeler XV. yüzyıla aittir. XV-XVI. yüzyıl arasında Bolvadin nüfusu Tablo 8'de, Başbakanlık Osmanlı arşiv belgelerinden BOA.NFS.D.1675 ve BOA.NFS.D.1676 sayılı nüfus defterlerinden yapılan incelemeler neticesinde 1831 Yılı Bolvadin nüfusu ise Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 8. XV-XVI. Yüzyıl Arasında Bolvadin Nüfusu

Dönemler	II. Beyazıt	Kanuni 1528 (H.944)
Hane sayısı	392	343
Tahmini nüfus	4.000	3.500

Kaynak: (Bayar, 2004: 33).

1831 yılındaki nüfus sayımına göre ise Bolvadin nüfusu Osmanlı'daki genel nüfusa göre standart özellik arz etmektedir. Yine, 1831 sayımlarına göre sayım yapılan

yerlere örnek olarak diğer yerleşim yerleri verilebilir; Afyonkarahisar merkez nüfusu 13.346, Sandıklı nüfusu 8.089, Bergama nüfusu 1.879, Balıkesir nüfusu 7.649, Kemer nüfusu 3.649, İvrindi nüfusu 2.870, Nallıhan nüfusu 13.150'dir (Karal, 2010: 83-97). Diğer kentlerin makalede nüfuslarının zikredilmesinin temel nedeni Osmanlı Devletindeki ilk nüfus sayımının diğer kentlerde de birimsel olarak benzerliğinin örneklendirilmesidir. 1831 nüfus defterine göre Bolvadin 7 mahalle ve 5 karye (kasaba) ve köyden ibarettir.

Tablo 9. 1831 Yılı Bolvadin Nüfusu

1831	Sağır-Kebir (küçük-büyük)	Muvafık	Toplam
Bolvadin	2.655	1.468	4.123

Kaynak: (Karal, 2010: 111).

Tablo 10. Bolvadin 1831 Nüfus Defteri Verileri

1831 (H. 1246)	Nüfus	Hane Sayısı	Şab-ı Emret	Asakir-i Mansure-i Muhammediyye	Din Görevlisi	15 Yaş ve Altı	60 Yaş ve Üstü	Genç Nüfus
Alaca Mahallesi	490	156	16	11	5	232	43	215
Yenice Mahallesi	186	55	2	2	3	89	8	89
Kestement Mahallesi	353	91	1	14	2	177	21	155
Şeyhler (Şihlar) Mahallesi	220	94	8	9	1	90	17	113
Hisar Mahallesi	251	75	-	5	2	123	15	113
Erkmen Mahallesi	457	135	3	25	2	222	20	215
Dişli Kasabası	244	68	16	1	1	116	22	106
Özburun Kasabası (Karyesi)	132	32	-	3	-	70	8	54
Gölkarabağ Kasabası	879	250	58	1	1	442	31	406
Karaşi Köyü	56	16	-	-	-	35	2	19
Karacaviran Köyü	256	65	18	1	-	143	13	100
Taife-i Gıbtıyan	22	7	-	-	-	12	1	9
Toplam	4164	1229	128	77	20	2052	239	1873

Kaynak: BOA. NFS.d - 1675 Bolvadin nüfus defteri (H. 1246/M.1831)' den alınarak tablolaştırılmıştır.

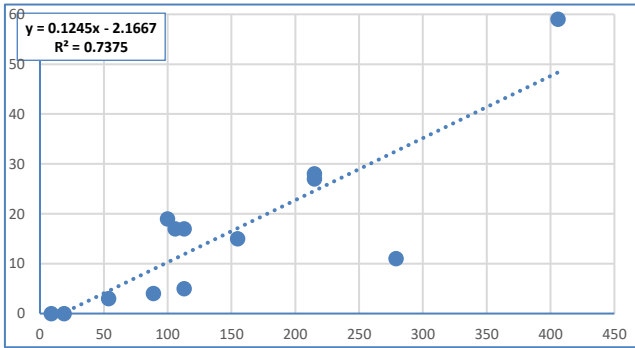
Tablo 10'a göre Bolvadin merkezi toplam yedi mahalleden oluşmaktadır. Nüfus defterlerinden elde edilen veriler ışığında 1831 yılında toplam 205 asker bulunmaktadır. Nüfus defterlerinden elde edilen veriler ışığında 1831 yılındaki nüfus sayımında Bolvadin toplamda 4.164 nüfusa sahiptir. Toplam hane sayısı 1.229, Şab-ı Emret sayısı 128, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'ye kayıtlı 77 kişi bulunmaktadır.

İlgili yılda din görevlisi sayısı 20'dir. Demografik yapıyı incelemek gerekir ise 15 yaş ve altı kişi sayısı 2.052 ile toplam nüfusun %49'unu, 60 yaş ve üstü kişi sayısı ise 239 ile toplam nüfusun %6'sını oluşturmaktadır. Genç nüfus sayısı 1.873 olup, genç nüfusun toplam nüfusa oranı %45 olarak gözükmektedir. Yani 1831 yılında Bolvadin

nüfusunun çoğunluğu 15 yaş altı olan kişilerden oluşmaktadır.

İstatistiksel Değerlendirme:

1831 Nüfus Sayımlarında genç nüfus miktarları ile askerliğe hazır durumda olan kişi sayısı doğru orantılı görülmektedir. İstatistiksel olarak kontrolü için 1831 yılındaki genç nüfus sayısı ile askere alınanların sayısı doğrusal regresyon analizi yöntemi ile test edilmiştir.

Grafik 1. 1831 Nüfus Sayımı Doğrusal Regresyonu

Kaynak: BOA. NFS.d - 1675 Bolvadin nüfus defteri (H. 1246/M.1831)'nden alınan veriler yazar tarafından grafik haline getirilmiştir.

Bağımlı değişkenler mahalle ve köylerdeki asker sayısı, bağımsız değişken olarak ise genç nüfus alınmıştır. Doğrusal regresyon modelinin model ve R^2 model uyumluluğu tablosu grafiğin sol üst tarafına eklenmiştir.

Doğrusal regresyon, bir bağımsız değişkenin (x) bir bağımlı değişkene (y) olan etkisini modellemek için kullanılır. Denklemdaki katsayılar, eğim ve kesim noktasını belirtirken, R^2 değeri modelin uyumunu ifade eder. Verilen denklemin yorumu şu şekildedir: *Eğim (0,1245)*: Bu değer, bağımsız değişkenin (x) bir birim artışının bağımlı değişkende (y) ne kadar bir artışa yol açtığını temsil eder. Bu durumda, x bir birim arttığında, y 0.1245 birim artar. *Kesim Noktası (-2,1667)*: Bu değer, bağımsız değişkenin (x) değeri sıfır olduğunda, bağımlı değişkenin (y) değeri beklenen ortalama değerdir. Yani, x=0 olduğunda, y değeri -2,1667'dir. $R^2 (0,7375)$: Bu değer, modelin verilere ne kadar iyi uyduğunu ifade eder. R^2 değeri, bağımlı değişkendeki değişimin ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını gösterir. Bu durumda, R^2 değeri 0,7375'tir, yani modelin verilere uyumunun daha düşük olduğu ve bağımlı değişkendeki değişimin %73,75'inin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı söylenebilir. Bu, modelin gözlemlenen verilere uyduğunu ancak değişkenler arasında daha zayıf bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Basit regresyon analizi iki farklı veri kümesinden (burada asker ile genç nüfus) birinin (genç nüfus) diğer veri kümesinin (asker) doğrusal (azaltıcı veya artırıcı yönde etkileyip etkilemediğini tespiti yarayan nicel bir tekniktir). Buradan elde edilen sonuca göre mahalli genç nüfustaki artış ile asker sayısının artışı arasında doğrusal artan yönlü bir paralellik olduğunu belirtilebilir.

Yapılan regresyon analizi ile Bolvadin'e bağlı 7 mahalle, 5 köy ve 1 mezradan oluşan 13 birimde nüfus ile askere alınanlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda nüfus arttıkça askere alınan sayısı da artmaktadır. Bu durum yaşam birimleri arasında askere alımın dengeli ve adil olduğunu göstermektedir. Analiz; nüfus farklı özellikler gösterse dahi askere alım oranlarında farklılık olmadığını

kanıtlamaktadır. Bu durum Osmanlı yönetim tarzının üretim ve sınıf farklılıklarına dikkat etmediğini ve nüfusa homojen yaklaştığını göstermektedir. Bu durum Batı Avrupa'da görüldüğü gibi kırdan kente göçü ve sanayileşmeyi sağlayan sınıfsal zorlamaların Osmanlı'da ortaya çıkmamasının yegâne sebebidir.

4.2. 1838 (H.1254) Yılı Bolvadin Nüfus Defteri

1838 yılında Bolvadin'de sadece yedi mahallenin ve bir topluluğun nüfus defteri tutulmuş, Mahalleler sırasıyla Alaca, Dişli, Kestement, Erkmen, Hisar, Özburun, Şeyhler (Şıhlar), Yenice ve Şazi (ni)'dir. Bunların yanı sıra bir de Taife-i Gıbtıyan kaydı yer almaktadır.

Şazi(ni) Mahallesi'nde toplam 449 kişi yaşamaktadır ve bu mahalledeki hanelerin sayısı 166'dır. 66 askeri görevli ve 1 din görevlisi bu mahallede görev yapmaktadır. 15 yaş ve altı nüfus 164 kişi iken, 60 yaş üstü nüfus 44 kişidir. Şazi(ni) Mahallesi'ndeki genç nüfus ise 241 kişidir.

Alaca Mahallesi'nde toplam 393 kişi yaşamakta olup, bu mahalledeki hanelerin sayısı 144'tür. 76 askeri görevli ve 3 din görevlisi bu mahallede görev yapmaktadır. 15 yaş ve altı nüfus 132 kişi iken, 60 yaş üstü nüfus 48 kişidir. Bu mahalledeki genç nüfus ise 213 kişidir.

Yenice Mahallesi'nde toplam 188 kişi yaşamakta olup, bu mahalledeki hanelerin sayısı 76'dır. Bu mahallede 35 askeri görevli ve 1 din görevlisi bulunmaktadır. 15 yaş ve altı nüfus 51 kişi iken, 60 yaş üstü nüfus 19 kişidir. Yenice Mahallesi'ndeki genç nüfus ise 118 kişidir.

Nüfus defterlerinden elde edilen veriler incelendiğinde 1838 yılındaki nüfus sayımında Bolvadin toplamda 2.105 nüfusa sahip gözükmektedir. Toplam hane sayısı 741, Şab-ı Emret sayısı 201, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'ye kayıtlı 156 kişi bulunmaktadır. İlgili yılda din görevlisi sayısı 12'dir. Demografik yapıyı incelemek gerekir ise 15 yaş ve altı kişi sayısı 699 ile toplam nüfusun %33'ünü, 60 yaş ve üstü kişi sayısı ise 240 ile toplam nüfusun %11'ini oluşturmaktadır. Genç nüfus sayısı 1.166 olup, genç nüfusun toplam nüfusa oranı %55'tir. Yani 1838 yılında Bolvadin nüfusunun çoğunluğu genç nüfustan oluşmaktadır.

Tablo 11: Bolvadin 1838 Nüfus Defteri Verileri

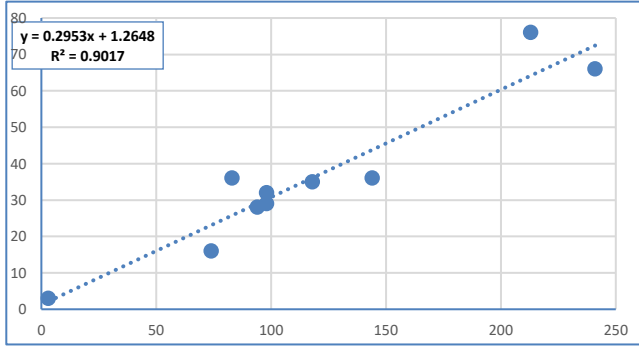
1838 (H. 1254)	Nüfus	Hane Sayısı	Şab-ı Emret	Asakir-i Mansure-i Muhammediyye	Din Görevlisi	15 Yaş ve Altı	60 Yaş ve Üstü	Genç Nüfus
Şazi(ni) Mahallesi	449	166	40	26	1	164	44	241
Alaca Mahallesi	393	144	58	18	3	132	48	213
Yenice Mahallesi	188	76	20	15	1	51	19	118
Kestement Mahallesi	264	87	11	25	3	87	33	144
Şeyhler (Şihlar) Mahallesi	161	58	3	13	1	65	22	74
Hisar Mahallesi	155	54	21	11	-	37	20	98
Erkmen Mahallesi	146	50	22	14	1	49	14	83
Dişli Kasabası	171	61	9	20	1	44	29	98
Özburun Kasabası (Karyesi)	168	45	14	14	1	63	11	94
Gıbtıyan Taifesi	10	-	3	-	-	7	-	3
Toplam	2105	741	201	156	12	699	240	1166

Kaynak: BOA. NFS.d - 1676 Bolvadin nüfus defteri (H.1254/M.1838)' den alınarak tablolaştırılmıştır.

İstatistiksel Değerlendirme:

1838 Nüfus Sayımlarında genç nüfus miktarları ile askerliğe hazır durumda olan kişi sayısı doğru orantılı görülmektedir. İstatistiksel olarak kontrolü için 1838 yılındaki genç nüfus sayısı ile askere alınanların sayısı doğrusal regresyon analizi yöntemi ile test edilmiştir.

Grafik 2. 1838 Nüfus Sayımı Doğrusal Regresyonu

Kaynak: BOA. NFS.d - 1676 Bolvadin nüfus defteri (H.1254/M.1838)' nden alınan veriler yazar tarafından grafik haline getirilmiştir.

Bağımlı değişkenler mahalle ve köylerdeki asker sayısı, bağımsız değişken olarak ise genç nüfus değişkeni alınmıştır. Doğrusal regresyon modelinin model ve R^2 model uyumluluğu tablosu grafiğin sol üst tarafına eklenmiştir.

Eğim (0,2953): Bu değer, bağımsız değişkenin (x) bir birim artışının bağımlı değişkende (y) ne kadar bir artışa yol açtığını temsil eder. Bu durumda, x bir birim arttığında, y 0,2953 birim artar. **Kesim Noktası (1,2648):** Bu değer, bağımsız değişkenin (x) değeri sıfır olduğunda, bağımlı değişkenin (y) değeri beklenen ortalama değerdir. Yani, $x=0$ olduğunda, y değeri 1,2648'dir. **R^2 (0,9017):** Bu değer, modelin verilere ne kadar iyi uyduğunu ifade eder. R^2 değeri, bağımlı değişkendeki değişikliğin ne kadarının

bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını gösterir. Bu durumda, R^2 değeri 0,9017'dir, yani modelin verilere oldukça iyi uyduğu ve bağımlı değişkendeki değişikliğin %90,17'sinin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı söylenebilir. Bu, modelin gözlemlenen verilere oldukça iyi uyduğunu ve değişkenler arasında güçlü bir ilişki olduğunu gösterir.

Grafik 2'de gösterilen regresyon tablolarının veri setlerinin dönemleri farklıdır. Nüfusa oranla askere alınan sayısının mahalli birimlere göre açıklandığı analiz 1831 sayımına göre 1838 sayımında farklılaşmıştır. 1831 sayımında yapılan analizde nüfusun 1 birim artışı neticesinde askere alınanlar 0.12 birim artarken; 1838 sayımında 0.29 birim artar hale gelmiştir. Bu durum iki sayım arasında meydana gelen Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı neticesinde askere alımların arttığını göstermektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda başta Rus Çarlığı ile savaşmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda iç karışıklıklar da başlamış olup Mısır'da Kavalalı ve Yunan İsyancıları ile uğraşmak zorunda kalmıştır. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, devletin asker ihtiyacını artırmış olup, 1831'deki nüfus sayımının yapılmasına zemin hazırlanmıştır. Yine aynı dönemde askerlik alanında Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusu kurulmuştur. Mali, idari ve askeri tikanlıkların aşılması için nüfus sayımları yapılmıştır. 1831 (H.1246) ve 1838 (H.1254) dönemleri arasındaki nüfus sayımları bu tikanlıkları açma çabasından başkaca da bir şey değildir. Askeri alanda modernleşme değişimlerinin başında o güne kadar klasik çağdan, XIX. yüzyıla gelen klasik yapılar tamamen ilga edilmiş olup, onların yerine yeni kurumlar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı nüfusu XIX. yüzyıla kadar ciddi bir artış göstermemiş ve yüzyıl boyunca yaşanan askeri ve siyasi sorunlar nedeniyle nüfusun şehirleşmesine ve üretim yapısının sanayileşme şartlarının oluşabilmesi için

dönüşüme geçmesi, siyasi otorite tarafından engellenmiştir. Sanayileşme için demografik geçiş teorisine göre nüfus artışı ve nüfus hareketi önünde ciddi engeller olmaması gerekir. Bolvadin üzerine yapılan nüfus analizimiz bu durumun tersini göstermektedir. Bolvadin’de 1831-1838 yılları arasında nüfus azalmasına rağmen askere alım oranları artmıştır.

1831/1833 yılları arasında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa Anadolu’yu istila etmek üzere hareket etmiştir. İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu Kütahya’ya kadar gelmiştir (Karal, 1988: 129). Bu iki nüfus sayımı arasında, Kavalalı komutasında Mısır birlikleri harekete geçmiş ve ocak ayının ortalarına doğru, öncü birlikler Akkent’e iki saatlik mesafede bulunan Argıthanı’na ulaşmıştır. Ancak burada bulunan Karaman Valisi, Mısır ordusunun ilerleyişini engellemek için ne yeterli topçu ne de asker bulundurabilmiştir. Bu nedenle, Osmanlı ordusu Akkent’ten Bolvadin’e çekilmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte, yerel ahali, Osmanlı ordusuna yem ve yiyecek tedariki konusunda destek olmayı reddetmiş ve ordunun ihtiyaç duyduğu hayvanları nakliye için vermemiştir. Buda Osmanlı ordusunu Kavalalı’ya karşı güç durumda bırakmıştır. Bu durum, Bolvadin’de bulunan beş altı yüz sandık cephanenin Karaman Valisi tarafından güvenli bölgelere nakledilememesine neden olmuş, mühimmat bırakılarak Eskikent’e doğru geri çekilmiştir (Gencer, 2016: 641-657). Dönem itibarıyla halkın zihinsel evreni, Osmanlı’ya isyan eden Mısır valisi ile İstanbul’da bulunan merkezi otorite arasında bölünmüştür.

Bolvadin’deki nüfus azalmasının ana nedenlerinden birisinin dönem itibarıyla iç karışıklıklarda telef olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra yaygın hastalık ve iç kırımdan dolayı nüfusun iki sayım arasındaki azalmanın nedenlerinden olduğu tahmin edilmektedir. Karahisar-ı Sahip sancağına bağlı Bolvadin’in 1831 yılındaki nüfus defterine göre askerlik mesleğine uygun olanların Bolvadin genel nüfusuna oranı %11 olup toplam nüfus sayısı 4.164’tür. Askerlik mesleğine uygun kişi sayısı ise 205 olarak gözükmektedir. 1838 yılındaki Bolvadin nüfus defterine göre askerlik mesleğine uygun olanların nüfusa oranı %17 ve toplam nüfus sayısı 2.105 olup, askerlik mesleğine uygun kişi sayısı 357 olarak gözükmektedir.

Çalışmada kullanılan doğrusal regresyon analizlerinde genç nüfus miktarının artışı ile askere hazır insan miktarının artmasında yüksek oranda etkisinin olduğu görülmektedir. 1831 ile 1838 yılları analizleri karşılaştırıldığında 1831 yılında R^2 değerinin %73 iken 1838 de ise R^2 değeri %90 gözükmektedir. Bu miktardaki artışın en büyük sebebinin 1838 yılındaki genç nüfus miktarının 15 yaş ve altı miktarı oranına göre toplam nüfusa oranla daha az olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

İki sayım sonucunda nüfus yapısında aşırı bir dalgalanmanın olduğu gözükmektedir. Söz konusu dalgalanmanın nüfus teorilerinden Demografik Geçiş Teorisi’ne uygun düşmektedir. Bunun nedeni birinci aşama - yüksek ölüm ve doğum oranlarıdır. Geçmişte doğum oranları yüksektir ancak

ölüm oranları da yüksek olduğu için nüfus büyümesi yoktur veya çok azdır. 1740’tan itibaren Avrupa nüfusu 1800’lü yıllarda 200 milyondan 900 milyona çıkarken Dünya nüfusunun 1/5’nden fazlasını oluşturmuştur. Osmanlı nüfusu ise yaklaşık olarak 15 milyon civarındadır.

Teori, nüfusun iktisadi yapıyı, iktisadi yapının da nüfusu etkilediğini de öne sürmektedir. Demografik geçiş aynı zamanda iktisadi büyümenin nüfus değişimi üzerindeki etkilerini de yansıtır. İktisadi büyüme, doğurganlık oranlarını düşürmek için gerekli olan gelir, eğitim, sağlık, kentleşme, sosyal güvenlik ve kültürel değişim gibi faktörleri de etkilemektedir.

Demografik geçiş teorisinin dönem itibarıyla Bolvadin 1831/1838 nüfus sayımlarına uyarlandığında test edilmiş olduğu görülmektedir. Bu durumda çalışmanın hipotezi de büyük oranda doğrulanmaktadır. Osmanlı Devleti’nin sanayileşme sürecini geciktiren en önemli nedenlerden birisi de şüphesiz nüfus ve nüfus yoğunluğunun azlığıdır. Batı’da XVII. XVIII. ve XIX. yüzyılda görülen hızlı nüfus artışı, sanayileşme dinamiklerini harekete geçirirken bu girdinin İmparatorluk topraklarında eksik olması sanayileşme sürecimizi geciktiren en önemli amil olarak karşımızda durmaktadır. Toplam yüz ölçümü 125 km^2 olan Bolvadin’de km^2 ye 33 kişi düşmekte olduğu görülmektedir. Bu analiz, Osmanlı topraklarının geneline uyarlandığında da nüfus ve nüfus yoğunluğunun az olduğu görülmektedir.

Mikro tarih çalışmalarında çok genel hüküm ve sonuçlara varmak bilimsel olarak pek tutarlı gözükmemektedir. Ancak veri setleri (istatistikler) bu tarz argümanları doğrulamakla birlikte tarih biliminin genel perspektifi içerisinde bakıldığında ölçeğin tamamı hakkında kesin hükümler verilmesini engellemektedir. Ölçek anlamında bu çalışma Osmanlı’da nüfusun yapısı hakkında bilgi verme amacı gütmektedir. Daha önce nüfus defterleri üzerinde yapılan sınırlı sayıda çalışma bulunması nedeniyle bu araştırma literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. NFS.d 1675 ve BOA. NFS.d 1676

Araştırma, Eserler ve Makaleler

Bayar, M. (2004). *Bolvadin Tarihi*, 2. Cilt.

Behar, C. (2003). *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye’nin Nüfusu: 1500-1927*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Burger, J. R. (2021). Malthus on Population. *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*, 4751-4760.

Can, B. & Avcı, S. (2021). Demografik Geçiş Teorisi Açısından Türkiye’nin Demografik Geçiş Aşamaları ve Nüfuslanma Süreci. *Eastern Geographical Review*,

- 26(46), 229-252.
- Çakır, C. (2001). *19.Yüzyılda bir Anadolu Şehri Niksar Ekonomi ve Sosyal Yapı*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çelik, G. (1999). Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası. *Divan: Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, (6), 49-110.
- Çimen, A. (2012). Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 183-216.
- Dasgupta, P. (2005). Regarding Optimum Population. *Journal of Political Philosophy*, 13(4), 414.
- Doğan, A. (2014). Osmanlı Devleti'nde Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımı Verilerine Göre Antalya Kaleiçi Nüfusu Üzerine Demografik Bir İnceleme. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 4(2), 71-88.
- Dyson, T. (2001). A Partial Theory of World Development: The Neglected Role of The Demographic Transition in The Shaping of Modern Society. *International Journal Of Population Geography*, 7(2), 67-90.
- Emecen, F. M. (2021). Geç Orta Çağ Anadolu'sunda Bir Selçuklu Kenti Bolvadin'in Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Notlar. *Belleken Dergisi*, 85(302), 17-28.
- Erol, S. I. (2016). Küresel Bir Sorun Olarak Demografik Dönüşüm: Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Önlemler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (37), 75-123.
- Galor, O. (2012). The Demographic Transition: Causes and Consequences. *Cliometrica*, 6(1), 1-28.
- Gencer, F. (2016). İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu İstilas (1832-1833). *Journal of International Social Research*, 9(42), 641-657.
- Golosov, M., Jones, L. E. & Tertilt, M. (2007). Efficiency With Endogenous Population Growth. *Econometrica*, 75(4), 1039-1071.
- Greaves, H. (2022). Optimum Population Size, İçinde: G. Arrhenius vd. (Ed.), *Oxford Handbook of Population Ethics* (s. 444-467), Oxford University Press.
- Gülmez, M. (1983). *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*. Ankara: TODAİE.
- Gündüz, M., Kutlar, A., Gündüz, F. & Esgin A. (2005). *Nüfus Sorunu Eğitim ve Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Bağlamında Türkiye'de Doğurganlık*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güran, T. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Tarihi İstatistikler Dizisi, 6, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Güran, T. (2019). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Heintz, J. & Folbre, N. (2022). Endogenous Growth, Population Dynamics, and Economic Structure: Long-run Macroeconomics When Demography Matters. *Feminist Economics*, 28(3), 145-163.
- İfrah, G. (2000). *Rakamların Evrensel Tarihi VII: Hesabın Destanı*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Iorga, N. (1948). *Osmanlı Tarihi*. Cilt: 5, Ankara: A. Ü. Yayını.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı Devleti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I, 1300-1600*, (çev. Halil Berktaş), İstanbul: Eren Yayınları.
- Jones, C. I. (1997). *Population and Ideas: A Theory Of Endogenous Growth*. Stanford University Economics Working Paper 97-018
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*. V. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karal, E. Z. (2010). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: TÜİK.
- Kazgan, G. (1992). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kirk, D. (1996). Demographic Transition Theory. *Population Studies*, 50(3), 361-387.
- Korotayev, A., Malkov, S. & Musieva, J. (2023). Demography: Toward Optimization of Demographic Processes, İçinde: *Reconsidering the Limits to Growth: A Report to the Russian Association of the Club of Rome* (s. 97-116), Cham: Springer International Publishing.
- Kuyucuklu, N. (1990). *İktisadi Olaylar Tarihi*. İstanbul: İ.Ü. SBF Yayınları.
- Kütükoğlu, S. (1974). *Osmanlı – İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Lloyd, P. J. (1969). A Growth Model With Population As An Endogenous Variable, *Population Studies*, 23(3), 463-478.
- MacRae, D. G. (2023). Thomas Malthus, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/money/Thomas-Malthus>
- Neal, L. & Cameron, R. (2019). *Taşdevrinden Günümüze Özlü Dünya İktisat Tarihi*. Çeviren: Yaşar Bülbül, Ankara: Orion Yayınevi.
- Nerlove, M. & Raut, L. K. (1997). Growth models with endogenous population: a general framework, İçinde: *Handbook of Population and Family Economics*, 1, 1117-1174.
- Öztürk, S. (2003). Türkiye'de Temettuat Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (1), 287-304.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*. 1. Cilt, İstanbul: MEB Yayınları.

- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayını.
- Pitchford, J. D. (1987). Optimum Population. İçinde: *The New Palgrave Dictionary of Economics*. London: Palgrave Macmillan.
- Robbins, L. (1927). *The Optimum Theory of Population*. London Essays in Economics in Honour of Edwin Cannan, London: Routledge.
- Sergün, Ü. (1991), Yeryüzünün Nüfuslanması Sürecinde Gelişme Evreleri, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, (3), 27-36.
- Valenze, D. (2023). Malthus and the Margins: Rethinking the Paradigm of Limited Resources. İçinde: D. Valenze (Ed.), *The Invention of Scarcity: Malthus and the Margins of History* (s. 174-196).
- Winch, D. (2013). From Population to Political Economy. İçinde: D. Winch (Ed.). *Malthus: A Very Short Introduction*, United Kingdom: Oxford University Press.
- Yakar, M. & Yiğit, İ. (2022). Tarihi Nüfus Coğrafyası: XIX. yüzyıl İlk Yarısında Hamid Sancağı Yalvaç Kazasında Nüfusun Yaş Yapısı ve Yaşlanma Düzeyi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 31(2), 233-253.
- Zimmerman, K. F. (1989). Optimum Population: An Introduction, İçinde: *Economic Theory of Optimal Population* (s. 1-16), Berlin: Heidelberg-Springer.

Extended Summary

The science of economics has consistently explored the relationship between population and economic activities, playing a pivotal role throughout human history. This study delves into the population theories and the historical evolution of economics, beginning with Malthus's theories and the impacts of population and labor on economics as viewed by modern thinkers.

Historical Context of Population and Economics

From ancient times, a correlation between population growth and economic prosperity was evident, especially with the advent of agriculture and trade. During the Middle Ages, Europe's population and economic activities were reshaped by the feudal system. In the Ottoman Empire, censuses from the XV and XVI centuries provided essential population data, with the censuses of 1831 and 1838 aiming to modernize the military and fiscal systems.

Demographic Transition Theory

The study's first argument tests the Demographic Transition Theory, which elucidates the aging process and birth-death rates. The Ottoman Empire's population scarcity has been cited as a reason for missing the Industrial Revolution. In contrast, England's pre-Industrial Revolution population surge facilitated its industrial progress. The Ottoman Empire's use of its working-age population as soldiers hindered industrialization.

Scarcity of Population and Industrial Revolution

The second argument asserts that the Ottoman Empire's population scarcity precluded the formation of production structures vital for the Industrial Revolution. This scarcity, combined with religious, political, and sociological factors, impeded economic development. The financial crises during this period were attributed more to the central state's inadequacies than to inherent economic weakness.

Methodology and Data

The study employs data from the 1831 and 1838 Bolvadin censuses, utilizing population registers, statistical methods, and regression analysis. This approach distinguishes the research from other studies by its methodological rigor and originality.

Theoretical Framework

Malthusian Theory: Proposed by Thomas Robert Malthus in 1798, this theory posits that while population grows geometrically, food production increases arithmetically. Malthus argued that natural checks like famine, poverty, war, and disease would curb population growth. Although influential, this theory faced criticism for its unrealistic assumptions and neglect of technological advancements that increased productivity.

Optimum Population Theory: This theory suggests that each country has an ideal population level maximizing per capita

income or welfare. Deviations from this level lead to economic inefficiency. Despite its dynamic approach, the theory struggles with practical application due to the difficulty in defining and maintaining an "optimum" population.

Endogenous Growth Theory: This theory examines how technological advancements and knowledge accumulation interact with population growth, proposing that population growth can stimulate economic growth through human capital and technological innovation. However, debates persist about its practical applicability and universality.

Demographic Transition Theory: This theory explains the transition from high birth and death rates to low rates, associating these changes with economic development and improvements in healthcare and education. Supported by historical data, it remains valid across various countries.

Bolvadin's Historical Population Data

Bolvadin, located in Afyonkarahisar province, was the subject of the 1831/1838 censuses, representing a significant period for the Ottoman Empire amid external and internal challenges. The censuses aimed to assess military needs and modernization efforts. Bolvadin's population reflected the broader characteristics of the Ottoman Empire, consisting mainly of Turkish-speaking Muslims, with minorities such as Greeks, Armenians, Jews, and Copts.

Regression Analysis

Linear regression models the impact of an independent variable (x) on a dependent variable (y). In this study, the slope of 0.1245 indicates that a unit increase in x leads to a 0.1245 increase in y, with an intercept of -2.1667. The R² value of 0.7375 suggests that the model explains 73.75% of the variance in the dependent variable, indicating a good fit but not a perfect relationship between variables.

Population and Economic Development in the 19th Century

The 19th century was marked by the Ottoman Empire's struggle with external wars and internal unrest, significantly affecting population dynamics. The young population's increase contributed to higher military eligibility rates, illustrating the potential of Demographic Transition Theory to explain population changes in Ottoman territories. The study suggests that population structure influenced the Ottoman Empire's industrialization process, although definitive conclusions about broader historical trends remain challenging.

In summary, the research examines how various population theories explain economic systems and highlights the complexity of the relationship between population dynamics and economic development. The findings underscore the importance of understanding historical population data to inform economic theories and policies.

EK

Makalemizde Kullandığımız Bolvadin 1831/1838 Nüfus Defterlerinin Örnek Sayfaları

Ek 1. BOA. NFS.d - 1675 Bolvadin nüfus defteri (H. 1246/M.1831) Defter-i Karahisar-ı Sahip Kaza-i Neva-i Barçın ve Han ve Bolvadin (H.1246/M.1831)

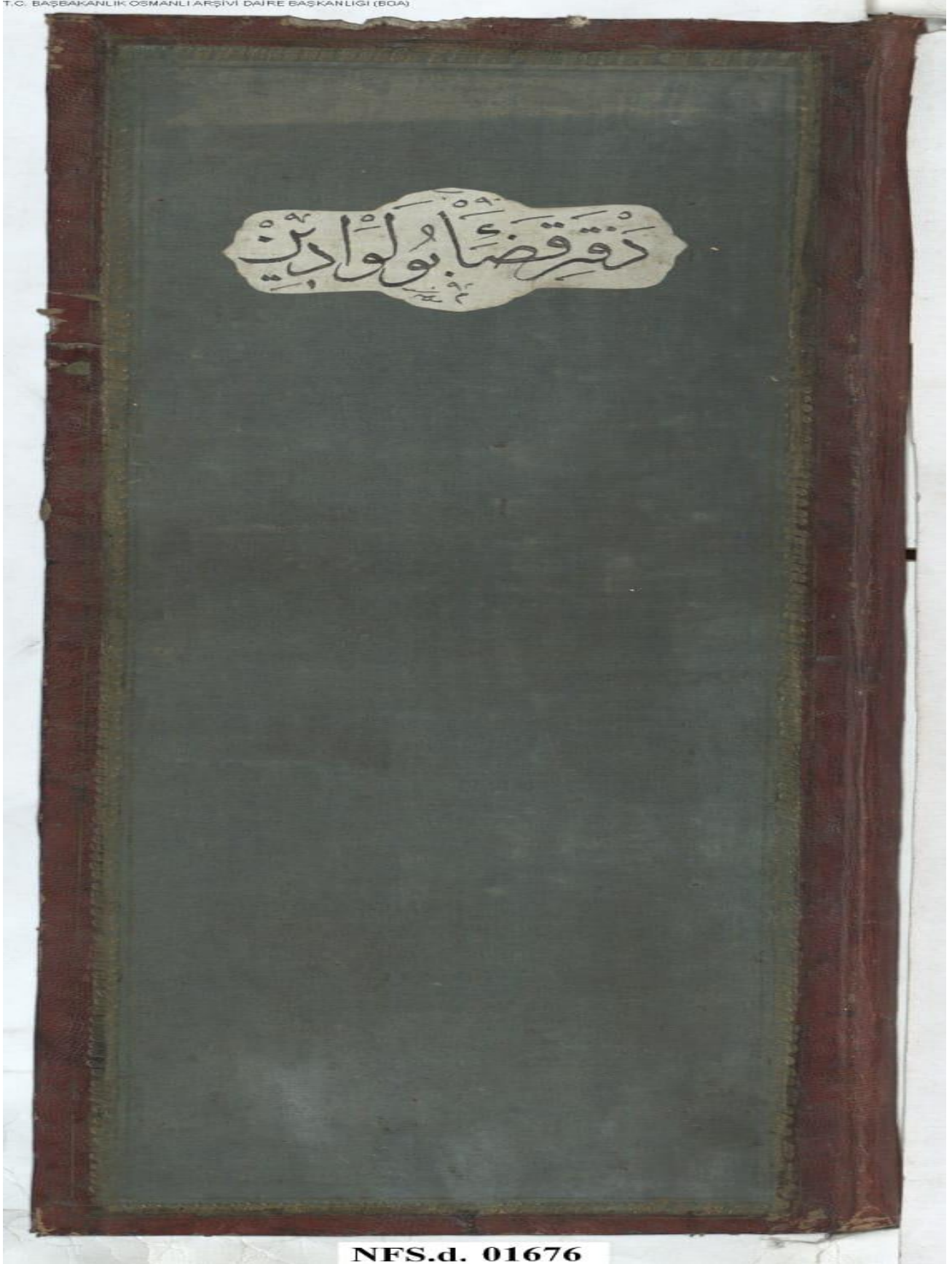

Ek 2. BOA. NFS.d - 1676 Bolvadin nüfus defteri (H.1254/M.1838) 1838 Bolvadin Hisar Mahallesi Nüfus Defteri

61			حصا		
برادرزاده شادرد ابراهيم بوي ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا درودنگ اولغ سولما بد صيت ٥٥	عمرزاده شادرد مصطفى بوي احمد ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا علي ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا الحاج مرصافي عثمان ٥٥	طوبه صولون ٥٥
اورزده بوي قوال صفقا كورسغ اولغ بوي ٥٥	اورغ اولغ بوي كور صفقا ابراهيم ٥٥	برادرزاده بوي قوال صفقا علي ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اولغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	طوبه صولون ٥٥
اورغ اولغ بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورغ اولغ بوي قوال صفقا شاه اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورغ اولغ بوي قوال صفقا عبدالله ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	طوبه صولون ٥٥
اورزده بوي قوال صفقا ولاجي اولغ عثمان ٥٥	اورغ اولغ بوي قوال صفقا صفقا عمر ٥٥	اورغ اولغ بوي قوال صفقا عبدالرحمان ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	طوبه صولون ٥٥
دگر اولغ عثمان ٥٥	دگر اولغ عبدالله ٥٥	عثمان اولغ دگر اولغ اورده بوي قوال صفقا احمد ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	طوبه صولون ٥٥
اورغ اولغ غارب ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا محمود بوي قوال ٥٥	اورغ اولغ علي ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	طوبه صولون ٥٥
اورزده بوي قوال صفقا حاجي محمد اولغ محمد ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا احمد ٥٥	دگر اولغ شادرد محمد ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	طوبه صولون ٥٥
اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا درودنگ اولغ عثمان ٥٥	اورغ اولغ بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورغ اولغ بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	اورزده بوي قوال صفقا اورغ اولغ بوي قوال صفقا ٥٥	طوبه صولون ٥٥

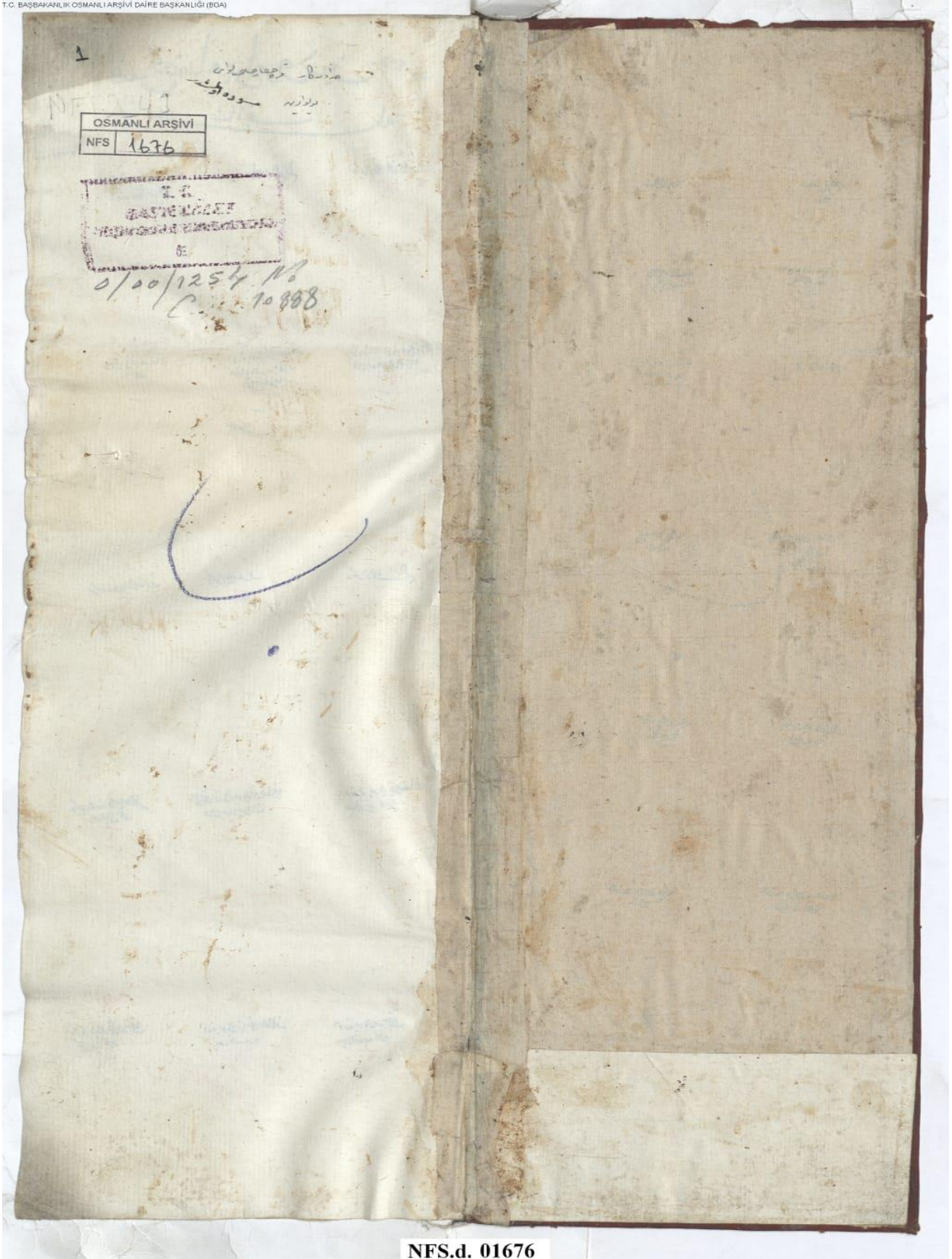
Ek 3. BOA. NFS.d - 1676 Bolvadin nüfus defteri (H.1254/M.1838) 1838 Nüfus Sayımı Defter-i Kaza-i Bolvadin

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Ek 4. BOA. NFS.d - 1676 Bolvadin nüfus defteri (H.1254/M.1838) 1838 Bolvadin Nüfus Defteri

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

NFS.d. 01676

Ek 5: BOA. NFS.d - 1675 Bolvadin nüfus defteri (H. 1246/M.1831) Hisar Mahallesine Kayıtlı Zeyneloğlu Abdülkadir 1831 (H.1246)

